

**Міністерство юстиції України
Академія Державної пенітенціарної служби**

Кафедра кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ
ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-
ЧЛЕНАХ ЄС**

Виконав:

студент 6 курсу 361 групи, Супрун Ганна Григорівна

(підпис)

Науковий керівник:

старший викладач кафедри,
кандидат юридичних наук, Єрмак Олексій
Вікторович

(підпис)

Нормоконтролер:

викладач теорії держави та права, конституційного
права, Шляхтур Наталія Ігорівна

(підпис)

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Робота допущена до захисту в ЕК
« _____ » _____ 20__ року, протокол № _____
засідання кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології

Чернігів, 2021

АНОТАЦІЯ

Супрун Г.Г. «Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та країнах-членах ЄС». Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2021 р.

Зміст анотації. Дану дипломну роботу присвячено дослідженню примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та деяких країнах-членах ЄС. В даній праці здійснено порівняльний кримінально-правовий аналіз поняття і видів примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, що передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК України) з аналогічними нормами кримінального законодавства країн – членів ЄС, що регламентують питання спеціальних кримінально-правових заходів щодо осіб, які на момент вчинення кримінального протиправного діяння не досягли вісімнадцятирічного віку.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що робота різносторонньо розкриває примусові заходи виховного характеру, їх особливості, шляхи їх оптимізації, проблематику застосування їх в кримінальному законодавстві України та країн-членів ЄС. У роботу запропоновано наукові положення та висновки щодо вдосконалення кримінального законодавства, які виносяться на захист. Пропонується словосполучення «трудового колективу» в п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України вилучити і викласти це положення КК України в наступній редакції: «передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання».

Запропоновано авторське визначення примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх – це інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що застосовуються виключно до неповнолітніх фізичних осіб, полягають у здійсненні щодо них не карального виховного впливу, спрямованого на їх соціалізацію.

Практичне значення отриманих результатів полягає:

1. У науково-дослідній діяльності - основні положення даної роботи можуть бути використані для майбутнього реформування системи примусових заходів виховного характеру в українському кримінальному законодавстві.

2. У правотворчій діяльності – рекомендації з даної роботи можна використати для подальшого удосконалення та зміну відповідних положень КК України.

3. У навчальному процесі - інформація з даної роботи може бути подана задля вивчення даної теми у навчальному процесі.

У роботі зроблено загальний висновок з кожного підрозділу роботи та вказано про те, що норми діючого на сьогодні українського кримінального законодавства потребують внесення змін, вдосконалення та подальшого корегування як з боку науковців так і з боку законодавця.

Робота складається із вступу, трьох розділів (котрі об'єднують 7 підрозділів), висновків, списку використаних джерел.

Ключові слова: примусові заходи виховного характеру , кримінально-правові заходи, неповнолітні.

Список публікацій слухача (студента) за темою роботи:

Єрмак О.В., Супрун Г.Г. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та деяких зарубіжних країнах. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: право.* 2020. №3 (11). С. 79-88.

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС.....	11
1.1. Примусові заходи виховного характеру в історії кримінального законодавства України та держав-членів ЄС.....	11
1.2. Поняття і види примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за КК України.....	25
1.3. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення примусових заходів виховного характеру в Україні	29
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС.....	37
2.1. Засади застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС.....	38
2.2. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, пов'язаних з обмеженням свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС.....	41
2.3. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, не пов'язаних з обмеженням свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС.....	43
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ І КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС.....	54

3.1. Скасування застосування примусових заходів виховного характеру за кримінальним законодавством України та держав-членів ЄС.....	56
3.2. Перспективи оптимізації закону про кримінальну відповідальність України в частині застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.....	59
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК	Кримінальний кодекс
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
РНК	Рада Народних Комісарів
ЦК ВКП	Центральний Комітет Комуністичної партії
ВР України	Верховна Рада України
ВС України	Верховний Суд України

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження).

Злочинна поведінка неповнолітніх завжди була на недослідженому полі серед науковців і викликала певний попит з їх боку. Проте незважаючи на, те що на дану проблематику було звернено велику увагу у багатьох дослідженнях, дане питання залишається актуальним і в теперішній час, оскільки офіційні статистичні дані свідчать про досить високий рівень злочинності серед неповнолітніх осіб. Так, у 2017 році – 5230 кримінальних правопорушень та 324 клопотання, у 2018 році – 5608 кримінальних правопорушень та 259 клопотань, а у 2019 році – 5704 кримінальних правопорушень та 234 клопотань. Важливим етапом розвитку кримінально – правової політики України є не тільки розробка ефективних заходів боротьби з та запобігання злочинів серед неповнолітніх, а й більш детальне та досконале наукове бачення системи заходів кримінально-правового впливу серед даної категорії правопорушників.

Для сучасного розвитку України є досить актуальною тема оновлення вітчизняної та створення нової системи примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх. Останніми роками стає досить помітним кількість зростання підліткової злочинності, тому з цього і випливає необхідність детального аналізу даної теми. Що і підтверджує актуальність даного питання правова та судова статистика. В той же час дослідження деяких науковців, у даній сфері юридичної науки свідчить про досить низький рівень ефективності при застосуванні даних заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників, які передбачені чинним КК України, тому зауважимо про те, що дана система заходів потребує детальної уваги при розгляді даного питання й потребує залучення не тільки національного, а й міжнародного законодавства в галузі захисту прав дітей (ч. 2 ст. 25 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ч. 3 ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних

Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. та ін.).

Також у абзаці 3 п. 5.11 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 вказано про необхідність вдосконалення забезпечення дотримання прав неповнолітніх правопорушників на продовження здобування освіти та професійного навчання як одного з головних напрямів забезпечення підвищення рівня ефективності запобігання злочинної поведінки засуджених та їх реабілітації, а також вдосконалення самої системи виконання покарань в цілому [1].

Варто зазначити, що необхідність про особливий правовий статус неповнолітніх, зокрема і в кримінально-правовому аспекті, прийшла досить повільними кроками до людського усвідомлення, і саме тому проблема застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх правопорушників є не досить дослідженою проблемою. Незважаючи на те, що на сьогодні у нашому законодавстві приділено досить широкий рівень уваги щодо імплементації міжнародних стандартів в галузі ювенальної юстиції, зауважимо на тому, що кожен рік більш як 6,5 тис. дітей вчиняють кримінальні протиправні діяння та стосовно понад 3 тис. з них національні суди виносять обвинувальні вироки. Серед такої кількості правопорушень значну частину злочинів становлять корисливі та корисливо-насильницькі злочини. Більша половина цих кримінальних правопорушень є злочинами, що вчинені групою осіб. Не вирішеною проблемою залишається повторність злочинів неповнолітніх.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Дослідженню питань, пов'язаних з примусовими заходами виховного характеру щодо неповнолітніх було приділено досить велику увагу такими науковцями, як Н. Л. Березовська, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, Л. В. Герасимчук, Т. О. Гончар, Д. В. Карелін, Н. Я. Ковтун, А. А. Музика, Л. М. Палюх,

О. О. Северін, Є. С. Назимко, О. О. Ямкова, А. М. Ященко та ін., які присвятили свої роботи проблем застосування кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх, різних видів покарань, виокремили ознаки та особливості застосування до них покарань і заходів виховного характеру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Обрана тема дослідження відповідає Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року, Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених Загальними зборами Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, Концепції наукової діяльності Академії Державної пенітенціарної служби на 2016–2021 роки, розглянутою вченою радою Академії 10 травня 2020 року (протокол № 7) та затвердженою наказом ректора Академії ДПтС від 17 травня 2016 року № 197, а також тематиці досліджень кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання кримінальним правопорушенням» (номер державної реєстрації №0117u007206).

Мета дослідження. Метою даної роботи є проведення порівняльного аналізу примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх відповідно до українського та зарубіжного кримінального законодавства країн-членів ЄС.

Завданнями дослідження є:

- дослідити правову природу примусових заходів виховного характеру в історії кримінального законодавства України та держав-членів ЄС;
- дослідити та сформулювати поняття і види примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за КК України;

- дослідити та дати правову оцінку сучасному стану кримінально-правового забезпечення примусових заходів виховного характеру в Україні;
- визначити засади застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, пов'язаних з обмеження свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, по не пов'язаних з обмеження свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС;
- визначити умови скасування застосування примусових заходів виховного характеру за кримінальним законодавством України та держав-членів ЄС;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін до кримінального законодавства України.

Об'єкт дослідження - суспільні відносини, які виникають в процесі порівняння застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх у правозастосовній діяльності українських та зарубіжних державних органів країн-членів ЄС

Предмет дослідження – кримінально-правове законодавство у галузі застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та країнах-членах ЄС.

Методи дослідження. Для написання даної роботи використовувались різні наукові методи з урахуванням поставлених мети та завдань. При постановці правильного завдання дослідження був використаний загальнонауковий метод дослідження. Для дослідження історичного становлення та розвитку примусових заходів виховного характеру був використаний історико - правовий метод, а для порівняння системи примусових заходів виховного характеру в українському та європейському

кримінальному законодавстві був використаний порівняльно-правовий метод дослідження. Теоретичну основу даної роботи склали праці вчених в даній галузі права. У порівняльно-правовій частині роботи досліджено кримінальне законодавство України в галузі застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх та країн-членів Європейського Союзу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що робота різносторонньо розкриває примусові заходи виховного характеру, їх особливості, шляхи їх оптимізації, проблематику застосування їх в кримінальному законодавстві України та країн-членів ЄС. У роботу запропоновано наукові положення та висновки щодо вдосконалення кримінального законодавства, які виносяться на захист. Пропонується словосполучення «трудового колективу» в п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України вилучити і викласти це положення КК України в наступній редакції: «передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання».

Запропоновано авторське визначення примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх – це інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що застосовуються виключно до неповнолітніх фізичних осіб, полягають у здійсненні щодо них не карального виховного впливу, спрямованого на їх соціалізацію.

Практичне значення отриманих результатів:

1. У науково-дослідній діяльності - основні положення даної роботи можуть бути використані для майбутнього реформування системи примусових заходів виховного характеру в українському кримінальному законодавстві.

2. У правотворчій діяльності – рекомендації з даної роботи можна використати для подальшого удосконалення та зміну відповідних положень КК України.

3. У навчальному процесі - інформація з даної роботи може бути подана задля вивчення даної теми у навчальному процесі.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Оpubлікована стаття у відповідному науковому журналі:

Єрмак О.В., Супрун Г.Г. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх в Україні та деяких зарубіжних країнах. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: право.* 2020. №3 (11). С. 79-88.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Робота складається з вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 78 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ – ЧЛЕНАХ ЄС

1.1. Примусові заходи виховного характеру в історії кримінального законодавства України та держав-членів ЄС

Кримінальне право України галузь права, яка формувалась на протязі століть, і була досить змінною(мінливою) нормою нашого законодавства. Проте сьогодні доктрина українського кримінального права є досить сталою (у порівнянні з іншими роками) та включає в себе сукупність норм, які повною мірою забезпечують захист свобод та прав громадян. Особливо уразливою категорією даної доктрини є неповнолітні, яким і присвячено окремий розділ у КК України.

Слід зауважити, що Україна є однією з перших країн, яка приділила більш детальну увагу категорії неповнолітніх, виокремивши дану категорію в окремий розділ нового КК України прийнятого у 2001 році, так, наприклад, у Польщі категорію неповнолітніх та питання їх відповідальності виокремили в окремий закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» прийнятий 1982 році.

Дослідження історичного розвитку будь-якого правового інституту має велике значення для розвитку всього законодавства, адже під час вивчення його особливостей можна проаналізувати проблеми, які актуальні на сьогодні та заглянути наперед – передбачити, які можуть бути завтра(майбутньому) [2, с. 91].

Так варто зауважити, що перші згадування про неповнолітніх можна знайти в пам'ятках стародавніх єгиптян («Повчання Птахотепа» (III тис. до н.е.), де і було описано застережні заходи щодо неправомірної поведінки неповнолітніх.

Починаючи з 882 по 1349 роки досить великими кроками йшло до розвитку законодавство, в тому числі і кримінальне. Проте зауважимо, що в даний період часу для багатьох європейських держав було характерне ігнорування дитинства, як природного стану людини. До дітей та неповнолітніх правопорушників застосовувались найжорсткіші покарання, які існували в тодішніх джерелах законодавства, в деяких випадках доходило аж до страти. Проте поняття «неповнолітній» не було, як вже зазначалось, виокремлене в окрему категорію правопорушників і тому неповнолітні засуджені утримувались разом з дорослими.

На українських землях основним правовим актом того часу була Руська правда, яка втілювала в себе пам'ять звичаєвого права, яке ввібрало в себе інтереси громади, які базувались на принципі рівності всієї громади. Положення Руської Правди формувалися на християнських традиціях та звичаях, виокремили окремі правові категорії, зробили фундамент для розвитку різних інститутів кримінального права, а також закріпили норми про злочини та покарання щодо суб'єктів кримінального права.

У Руській правді ще не було поняття про систему покарань неповнолітніх, адже вона не виокремлювала особливості виконання неповнолітніх та взагалі не встановлювала віковий поріг для засуджених щодо притягнення до кримінальної відповідальності.

У даний період більша частина правопорушень залишалася поза кримінальним покаранням, адже норми даного правового акту були недосконалими через відсутність досвіду та практики застосування окремих видів покарань та злочинів [3].

Що стосується відповідальності неповнолітніх, то вперше воно застосовується у привілеї 1457 року, де встановлюється поняття принципу особистої відповідальності. Відповідальність до даної категорії засуджених застосовувалась на принципі особистої відповідальності, спочатку вона наставала з семилітнього віку, проте вже з появою « Литовських Статутів» покарання для неповнолітніх були дещо м'якшими [4, с. 74] .

З прийняттям другого «Литовського Статуту»(1566р.) відповідальність неповнолітніх наставала – з 14 років, а вже з третім «Литовським Статутом» (1588р.) - з 16 років. Вже з появою другого статута виключалась відповідальність осіб, які не досягли 14-річного віку та осіб, які вчинили крадіжку, що не розглядалась як порушення, тому саме тоді ми вже можемо розглядати появу вікового обмеження для неповнолітніх [5, с. 127].

Статут 1566р. мав вже окрему главу «Про шляхтича неповнолітнього», який вже тоді розглядав неповноліття, як пом'якшуючу обставину притягнення неповнолітніх до відповідальності. У статуті було вказано, що неповнолітній шляхтич «... не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі з його частини маєтку повинні з нав'язкою сплатити, ...а як не буде чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив». Такі заходи застосовувались лише у разі вчинення першого злочину неповнолітнім [6, с. 202].

Окремої уваги заслуговує Соборне уложення 1649 року, в якому законодавчо було пом'якшено кримінальну відповідальність неповнолітнього, який вчинив злочин.

Так на думку М. С. Таганцева, зазначається, що першими спробами встановлення кримінальної відповідальності неповнолітніх є причетність «Новоуказаних статей», котрими доповнювалося ст. 108 Соборного Уложення 1649 р. Так, в «Новоуказаних статтях» 1669 р. було введено наступне положення: якщо дитина у віці семи років учинить вбивство, то її за це не карають смертною карою. Також, за твердженням дослідника, божевільні звільнялися від кримінальної відповідальності, але у тих самих законах указувалося на відповідальність неповнолітніх правопорушників за деякі види злочинів з 12 та 14 років [7, с. 66-67].

Проте варто зауважити, що на цей період діти не були суб'єктом права та окремою ланкою суспільства. Відповідно до «Соборного уложення» 1649 р. в Росії неповнолітні не мали як такого суб'єктивного права скаржитися на батьків. Взагалі в деякій мірі(на нашу думку) були досить м'якими для

певних видів злочину та нерівними для суб'єктів злочину, так, наприклад, за вбивство власного сина або дочки злочинець міг отримати тюремне ув'язнення всього лише на один рік, а після відбування покарання скупити свій гріх - церковним каяттям. Проте, якщо дитина замахнулася на вбивство своїх батьків, вона буде покарана стратою [8, с. 42].

Останнім перед формуванням інституту ювенальної юстиції був період автономії України у складі Російської імперії. Саме в цей період законодавство Гетьманщини почало передбачати особливий статус неповнолітніх у кримінально-правових відносинах.

Згодом 1895 році з'явився перший у світі ювенальний суд, що і став прикладом створення таких судів по всій Європі. Вперше серед європейських країн стали такі країни як Англія – 1905 р., Німеччина – 1907-1908 рр., Австрія – 1908 р., Італія – 1908 р., Бельгія – 1912 р., Франція – 1912-1914 рр., Іспанія – 1918 р., Польща – 1919 р.). Пізніше такий суд відкрили у Львові. Таким чином можна сказати, що Україна стала послідовницею Польщі з впровадження такого суду. Проте незважаючи на різні правові менталітети Польщі з Україною, відношення до кримінальної відповідальності неповнолітніх було в більшому ступені однаковим, адже пріоритетне ставлення віддавалося неповнолітнім, які вчинили нетяжкі злочини з причин пов'язаних з неможливістю утримувати себе самостійно, відповідальність неповнолітнього значно відрізнялася від кримінальної відповідальності дорослого, потім, було зроблено акцент на необхідності нормативно-правового закріплення кримінальної відповідальності неповнолітнього [9, с. 91].

Задля ефективної організації суду для неповнолітніх в Польщі створено допоміжні організації та товариства. У 1930 р. при суді для неповнолітніх у Варшаві було утворено товариство під назвою «Спеціальний захист дітей». Товариство мало на меті співпрацю з судом задля боротьби з злочинністю неповнолітніх шляхом допомоги та їх захисту. Тоді в Польщі було запроваджено поняття гуманізації кримінальної відповідальності

неповнолітніх, також з виникненням даного товариства був запроваджений інститут судових кураторів, на яких і було покладено роботу з неповнолітніми правопорушниками, їх спрямуванням було виправлення та захист прав та інтересів засуджених [10, с. 87].

В Україні перші згадування про інститут примусових заходів виховного характеру був у ст.10 першої редакції КК УРСР 1960 р. , де вказувалось про те, що неповнолітні правопорушники можуть звільнитися від кримінальної відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру. Також у даній статті прописувалась можливість звільнення неповнолітніх з передачею їх комісії у справах неповнолітніх з застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Слід зауважити, що в науці кримінального права з приводу правової природи даних заходів науковці висловлюють різні точки зору.

На думку однієї групи науковців (В. І Арькову, Л. В. Багрія-Шахматова, Л. М. Кривоченко, В. С. Прохорова, О. І. Санталова, М. О. Стручкова, О. М. Тарбагаєва, О. Л. Цветинович, Я. М. Шевченко, А. Є. Якубова) примусові заходи виховного характеру є особливою формою кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Головним і основоположним аргументом підтвердження даної думки вищенаведені науковці приводили положення КК УРСР 1960 р., де було чітко визначено даний інститут може застосовуватись у двох випадках. В першому законодавець зазначає про те, що неповнолітній правопорушник може звільнитися лише від покарання, а у другому зазначається про звільнення від відповідальності в цілому. Проте аналізуючи положення даного кодексу, варто зауважити, що в обох випадках кримінальна справа підлягала закриттю.

Наведені вище вчені пропонували змінити дані норми кримінального кодексу застосувавши обвинувальний вирок для неповнолітнього як форму кримінальної відповідальності і тим самим застосувати примусовий захід виховного характеру.

Вчені запропонували, як приклад положення кодексів інших радянських республік, в тому числі Білоруської, Молдовської, Естонської, Латвійської РСР. Саме у цих республік примусові заходи призначалися для неповнолітніх обвинувальним вироком.

Вчені Я. М. Шевченко та О. Л. Цветинович також вносили пропозицію про встановлення різних переліків даних заходів в законі, які повинні були застосовуватися при звільненні від покарання судом і комісією у справах неповнолітніх. На їх думку, це повинно було підкреслити головну відмінність між даними інститутами кримінального права. Проте враховуючи точки зору інших науковців, в тому числі таких як Н. І. Гуковська, А. І. Долгова, Г. М. Міньковський, В. В. Єраскін, С. Г. Келіна, Ю. Б. Некрасов, І. С. Ной, Н. К. Семернева, К. К. Сперанський, О. П. Чугаєв, на їхню думку у Кримінальному кодексі УРСР 1960 року законодавець допустив певну неточність і тим самим не досить чітко сформулював дані види звільнення від кримінальної відповідальності.

Хоч і в першому і в другому випадках застосування даних заходів відбувалось закриття справи та звільненням від державного осуду, науковці зауважували на різній процедурі їх застосування. Так, наприклад, звільнення неповнолітнього з передачею його до комісії було на раніших стадіях процесу і вважалось суворішим впливом на неповнолітнього, адже цим самим їх виховний зміст посилювався судовим розглядом [11, с. 69].

Проте варто зауважити, що для дослідження окремих інститутів кримінального права першою чергою та основоположниками повинні ставати норми матеріального права. В «Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», введених в дію 14 лютого 1959 р., у ст. 10 була передбачена можливість застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру лише судом та лише при звільненні їх від покарання. Також у ст.43 вище згаданих Основ було доповнене нове положення Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого 1977 р. У цьому положенні йшла мова про звільнення неповнолітніх від кримінальної

відповідальності в цілому з передачею матеріалів справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх. Тому відповідно до цих змін від 23 квітня 1977р. указом Президії Верховної Ради був змінений КК УРСР. У ст.10 («Відповідальність неповнолітніх») даного кодексу з внесеними змінами йшлося про виключення передачі неповнолітнього комісії у справах неповнолітніх, і цими ж змінами доповнювалась ст.51 КК. Вищезазначеними змінами законодавець підкреслив думку про те, що застосування примусових заходів виховного характеру судом і комісією у справах неповнолітніх відноситься до різних інститутів кримінального права. У першому випадку йшла мова про кримінальну відповідальність неповнолітніх в цілому, а в другому лише про їх звільнення від неї. Проте у КПК УРСР далі дані поняття не відмежовувались.

Варто зауважити, на думку В. М. Бурдіна головною та визначальною ознакою кримінальної відповідальності загалом є наявність державного осуду за вчинене порушення, який проявляється в оформленні обвинувального вироку суду. У зв'язку з цим, на його думку, у КПК повинні були розмежовуватись поняття застосування примусових заходів виховного характеру судом як форму кримінальної відповідальності та поняття передачі закритої кримінальної справи комісії у справах неповнолітніх у випадку звільнення неповнолітнього правопорушника від кримінальної відповідальності. У першому випадку провадження по кримінальній справі повинно завершуватись оголошенням обвинувального вироку і справа не повинна закриватись, а у другому випадку неповнолітній злочинець повинен повністю звільнитись від відповідальності і таким чином звільнитись від державного осуду. Відповідно до Закону України від 23 грудня 1993 р. комісії у справах неповнолітніх позбавлялись права застосування примусових заходів виховного характеру, які вони могли раніше застосовувати при передачі їм закритої кримінальної справи, а також щодо неповнолітніх, які у віці до 14 років чи у віці від 14 до 16 років вчинили суспільно небезпечні діяння і відповідальність за які наступала з 16 років.

Згодом відповідно до постанови Верховної Ради України від 15 листопада 1994 р такі комісії були зовсім ліквідовані, і відповідно зазначених вище змін з'являється можливість застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Відповідно до ст.10 і 51 КК застосування таких заходів судом було можливим при закритті кримінальної справи, адже дані примусові заходи в жодному з випадків не призначались обвинувальним вироком суду, тому на думку 69 % опитаних працівників правоохоронних органів застосування таких заходів було фактичним звільненням від кримінальної відповідальності [9, с. 101].

Проте якщо заглянути в історію появи даного інституту в зарубіжне законодавство, то варто звернути увагу про створення даних заходів в нашої європейської сусідки – Польщі.

В польській історії виникнення примусових заходів виховного характеру, як і по всій Європі, причиною стала поява ювенального суду, що і стало першим зародком даного інституту. Сама система створення таких заходів в Польщі, на відміну України, будувалася поетапно та безперервно і тому задля ефективної організації суду для неповнолітніх в Польщі створено допоміжні організації та товариства. У 1930 р. при суді для неповнолітніх у Варшаві було утворено товариство під назвою «Спеціальний захист дітей». Товариство мало на меті співпрацю з судом задля боротьби з злочинністю неповнолітніх шляхом допомоги та їх захисту. Тоді в Польщі було запроваджено поняття гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх, також з виникненням даного товариства був запроваджений інститут судових кураторів, на яких і було покладено роботу з неповнолітніми правопорушниками, їх спрямуванням було виправлення та захист прав та інтересів засуджених [12, с. 71].

У 1960-1980 роках стало значно помітним поширення ювенальних судів, що значною мірою вплинуло на зміну в кримінальному законодавстві, так, наприклад, було скасовано застосування смертної кари до неповнолітніх,

що відіграло велику роль у подальшій долі ювенальної юстиції. Коло питань, яким займалась ювенальна юстиція було досить широким, тому поділялось на відомства, що утворювали систему. Для здійснення правосуддя щодо неповнолітніх використовувався патерналістський підхід, суть якого полягала у тому, що головну роль було зайнято сімейними судами, які з'явилися в Польщі наприкінці 1970-х років. Даний інститут спеціалізувався на необхідності розгляду справ ,які пов'язані з інтересами декількох членів сім'ї одними і тими ж самими суддями, що і стало причиною розширення кількості справ. Справи, якими займалися сімейні суди були досить розширені, вони охоплювали питання опіки, примусового лікування глав сімей, розлучення.

З початку 90-х років кількість справ, які розглядали сімейні суди, зростала. Досить широким був список заходів впливу, який застосовувався у даному інституті, тут можна було побачити такі заходи як: догана, особливий догляд за дитиною з боку батьків, опікунів, молодіжних організацій, працівників пробації та соціальних служб; виконання особливих умов, наприклад, відшкодування шкоди, вибачення перед постраждалою стороною, контрольоване відвідування навчального закладу і присутність на робочому місці; участь у тренінгах та терапевтичних групах; заборона на відвідування певних місць.

Лише з початком 2001 року була помітною праця служб пробації та медіації. Актуальною стала перевага реабілітації та проведення роботи із підлітком шляхом залучення спеціальних служб, тенденція поміщення підлітка в закриті установи стала досить рідшим явищем та втратила свою актуальність, як було раніше [13, с. 117].

Отже, становлення та розвиток ювенальної юстиції в республіці Польща було досить тривалим. Країна підвищила рівень боротьби з підлітковою злочинністю пройшовши шлях від репресивних до превентивних методів боротьби з підлітковою злочинністю. На сьогодні Польща європейська країна, яка досить впевненими шляхами йде до розвитку

економічній та політичній сфері, проте варто зауважити, що польська законодавча база є досить застарілою та потребує перегляду, адже з створенням сімейних судів та служб кураторів можна зазначити, що в даній країні є розвиток інституту ювенальної юстиції, проте це перші кроки для достатнього розвитку даного напрямку.

В Україні ж розвиток ювенальної юстиції, як окремого інституту, став значно пізнішим, ніж в Польщі, на нашу думку, головною причиною цього стала пострадянська нормотворча система, що і була відмінною рисою від наших європейських країн-сусідів. Варто зауважити також те, що до країн членів ЄС ставились певні вимоги міжнародно-правового впливу, тому країни європейської спільноти є більш модернізованими у даній галузі. Проте зазначимо, що Україна після розпаду радянського союзу у 1991 році (як і власне інші країни, що до нього входили) створила власну законодавчу базу з даного напрямку і тим самим зробила відмінні риси, якими вона може ділитись на сьогоднішній день з державами-сусідами, проте українські положення кримінального законодавства має досить схожі риси з пострадянськими країнами.

Проте зважаючи на те, що в Україні досить відмінна ювенальна політика від європейської, ювенальна політика нашої держави йшла досить повільними кроками до розвитку. К. В. Продіус пояснює це явище політичною недалекоглядністю царського уряду відносно ювенальної юстиції. Так досить типовою склалася ситуація утворення ювенального суду у м. Києві, адже прийняте рішення було реалізоване тільки через рік, оскільки перш ніж Міністерство юстиції дало згоду на реалізацію даного проекту, він там пролежав близько року перед його втіленням. Відтак можна зауважити, що на початку ХХ століття організація роботи ювенальної юстиції була більше громадською чи приватною справою, аніж державною [14, с. 148].

З початком 1918 року в Україні почав розвиватися інститут покарання та звільнення від нього. Із прийняттям 17 січня Декрету Ради Народних

Комісарів РРФСР «Про комісії для неповнолітніх», в ст. 2 даного Декрету встановлювалося, що справи неповнолітніх, помічених в діяннях суспільно небезпечних, підлягають веденню комісією у справах неповнолітніх. 4 березня 1920 року було прийнято Декрет Ради Народних Комісарів «Про суд над неповнолітніми», а 30 липня цього ж року було затверджено «Інструкцію Комісіям у справах про неповнолітніх», яку було складено, що з метою упорядкування діяльності комісій із застосування до неповнолітніх, до неповнолітніх правопорушників можуть застосовуватися заходи медико-педагогічного характеру. Заходи медико-педагогічного характеру мали значно пом'якшуючий характер у порівнянні з репресивними заходами карального впливу, адже даний вид заходів мав не лише каральний, а й виправний вплив на неповнолітнього правопорушника.

З початком 30-х років відбулися характерні зміни щодо контингенту неповнолітніх правопорушників. Зважаючи на те, що у 20-ті роки ХХ століття основною частиною неповнолітніх правопорушників були безпритульні, то вже в 30-ті роки більшість таких правопорушників були діти, які жили в сім'ях. Тоді ж початком 30-х років з пошуком нових шляхів боротьби з такими правопорушниками, значно звузилась компетенція комісій у справах неповнолітніх, і разом з тим поширеною стала судова форма впливу на неповнолітніх правопорушників [14, с. 150].

Із середини 30-х років ХХ ст. значно посилюється кримінальна політика стосовно неповнолітніх. Першочергово звертається увага на вікові межі кримінальної відповідальності. У цей період приймаються два законодавчих акти, метою яких була ліквідація злочинності серед неповнолітніх: Постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» та Постанова ЦК ВКП та РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності». Дані нормативні акти встановлюють новий підхід до визначення вікових меж кримінальної відповідальності серед неповнолітніх. Вперше законодавець поділяє вік кримінальної відповідальності в залежності

від виду суспільно-небезпечного діяння. Проте в постанові зазначалося, що до неповнолітніх правопорушників могли бути застосовані «всі заходи кримінального покарання» в тому числі і смертна кара [15].

Вікові межі кримінальної відповідальності неповнолітніх, мали свої особливості, зумовлені особливостями розвитку неповнолітньої особи правопорушника(відповідальність наступала з 12 років) - вважалося, що неповнолітній починає усвідомлювати характер суспільної небезпечності свого діяння саме з 12 років і з цього віку може нести відповідальність за свої вчинки. Головними рисами оцінки суспільно небезпечного діяння були суб'єктивне ставлення особи до злочину, ступінь жорстокості вчиненого діяння, його умисність. В даних критеріях і знаходить своє відображення повернення смертної кари, як одного з видів покарань,адже особа може стати жорстоким злочинцем у майбутньому, вчинивши злочин у неповнолітньому віці.

В СРСР перше дострокове звільнення від покарання неповнолітнім віком від 14 до 16 років застосовувалось лише до 1939р., і було передбачено Кодексом 1922р. У 60-х роках законодавець повернувся до цього знову. Спочатку повернення даної норми було прописано в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок дострокового звільнення від покарання засуджених за злочини, вчинені у віці до 18 років» від 24 квітня 1954 р., даним Указом було вперше передбачено можливість дострокового звільнення від покарання неповнолітніх правопорушників. Пізніше розпочався новий етап розвитку кримінально-правової політики – прийняття «Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» 1958 р. Даний документ передбачав умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 1 ч. 1 ст. 45); дострокове звільнення від покарання осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 2 ч. 1 ст. 45); заміну призначеного покарання більш м'яким особам, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 3 ч. 1 ст. 45) [16].

Законом України від 23 грудня 1993 р. № 3787-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР» були внесені зміни у ст. 11 КК України та змінений і доповнений перелік кримінально-правових заходів. Зокрема з'являються такі нові заходи: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити пробачення у потерпілого; застереження; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно або заробіток обов'язку відшкодувати заподіяні збитки [17]. Таким чином законодавцем були запропоновані примусові заходи виховного характеру неповнолітніх.

Слід зауважити, що на сьогодні найбільш розповсюдженим та гуманним видом звільнення від відбування покарань є звільнення неповнолітнього з застосуванням примусових заходів виховного характеру, його основною метою є заміна будь-яким репресивним діям з боку держави гуманними методами виховання неповнолітнього порушника, а також заборона обмежень його прав та свобод [18]. Зазначене можна підтвердити такими статистичними даними, які були викладені на офіційному сайті Генеральної прокуратури України, відповідно до таких даних можна зазначити що у 2017 році – 5230 кримінальних правопорушень та 324 клопотання, у 2018 році – 5608 кримінальних правопорушень та 259 клопотань, станом на квітень 2019 року – 837 кримінальних правопорушень та 56 клопотань.

28 червня 1996 року ухваливши Конституцію України нашу державу було проголошено демократичною, соціальною та правовою. Як зазначив В.Я. Тацій у цей період державотворчий процес виходить на новий правовий рівень, який стабілізує на той час соціально-економічну та суспільно – політичну ситуацію в Україні, визначає програму руху до політичного ідеалу - демократичної, соціальної, правової держави в якій людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. В даній програмі йде чітка орієнтація на основоположні цінності в галузі держави і права,

вказується про непорушність прав та свобод людини і громадянина, поділ влади, верховенство права [19, с. 81].

У 1998 році, в проєкті Кримінального кодексу України, інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх був охарактеризований в окремому підрозділі Загальної частини Кримінального кодексу України. Пізніше з прийняттям у 2001 році даного кодексу вперше в нашій історії з'явився окремий розділ КК України, який було присвячено особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [20, с. 173-174].

На думку, Ю. А. Пономаренка, навіть після прийняття нового Кримінального кодексу розвиток законодавства не стояв на місці, а йшов на новий рівень та удосконалював кримінально-правові засоби з протидії злочинності. При всьому цьому спостерігаються дві тенденції розвитку. До першої тенденції слід віднести збереження тих положень, які історично притаманні нашому законодавству, пройшли випробування часом, а також з використанням на практиці довели свою необхідність та актуальність (традиційні положення). У другій тенденції визначений пошук нових форм та методів впливу на злочинність, та вироблення альтернативних кримінально-правових засобів. Загалом це свідчить про розвиток нашого законодавства в кращому напрямку та внесення кращих новацій в нього [15].

На сьогоднішній день ми можемо спостерігати досить швидкий розвиток кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. За останній час ми можемо спостерігати прийняття різних нормативних актів, серед яких ми можемо побачити Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію», в якому виділене спеціальне положення, що присвячене пробації неповнолітніх. При цьому ми можемо спостерігати певну стабільність норм кримінального законодавства з приводу відповідальності неповнолітніх, але з іншого боку, зауважимо, що деякі норми є неактуальними тому потребують перегляду та вдосконалення [21].

Варто зауважити, що ювенальна політика України, не зазнавала системних змін з приводу реалізації кримінально-правових норм на практиці

вже з 2001 року з моменту ухвалення КК України і тому потребує комплексного реформування кримінального законодавства.

Таким чином з вищенаведеного ми можемо зазначити, що кримінальне законодавство України, у порівнянні з європейськими країнами, є досить застарілим, адже окремий розділ Загальної частини КК України не може в достатній мірі регулювати відносини, які склалися між неповнолітнім правопорушником та державою. Так, якщо порівнювати законодавство України з законодавством Польщі у галузі ювенальної політики, то ми можемо зазначити, що Україна ще є на початковому рівні розвитку даного напрямку, адже не дивлячись на спільну та схожу історію розвитку ювенальної політики Україна, як зазначалось вище, має лише окремий розділ Кримінального кодексу, що регулює відносини у даному напрямку, тоді як Польща має окремі нормативно-правові акти, що регулює дану сферу відносин. Такий стан нормативно-правової бази свідчить про різний розвиток держав та їх законодавства.

1.2. Поняття і види примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за КК України.

У чинних нормах КК України, а саме у ч.1 ст.97, передбачено звільнення неповнолітнього від відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру. Дізнаємось більш детально про правову природу даного інституту та його особливості. Зауважимо, що примусові заходи виховного характеру, як окремий інститут мають певні умови його застосування, до яких слід віднести:

- по-перше, реалізація кримінальної відповідальності відбувається щодо неповнолітніх правопорушників, які досягли віку кримінальної відповідальності та були звільнені від неї;

- по-друге, такі заходи можуть застосовуватись до неповнолітніх правопорушників у тому разі, якщо вони вчинили злочин невеликої чи середньої тяжкості;

- по- третє, порушник, після вчиненого злочину, задля застосування таких заходів, повинен характеризуватися бездоганною поведінкою та щирим розкаянням. Лише з урахуванням цих умов суд може дійти висновку про звільнення неповнолітніх від покарання з застосуванням примусових заходів. Також зауважимо про те, що норми діючого КК України мають вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру. Так, у ч.2 ст.105 даного кодексу зазначені такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

Застереження полягає у вимозі до порушника припинити протиправну поведінку та виражається в засудженні (осуді) поведінки такого порушника.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього полягає у накладенні певних заборон (обмежень) на правопорушника, наприклад, заборона перебувати у вечірній час у громадських місцях чи вимога сумлінно відвідувати навчальні заклади

Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання встановлює певний вид контролю на правопорушника з боку батьків, осіб, що їх заміняють або нагляд педагогічного чи трудового колективу за їх згодою в силу їх сімейних чи трудових обов'язків та у позитивному виховному впливі з боку таких осіб на правопорушника.

Покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, даний вид примусових заходів застосовується до неповнолітнього правопорушника у тому випадку, якщо неповнолітній досяг 15-річного віку і має власні майно чи кошти, а також самостійно одержує власний заробіток.

Направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом. До таких установ направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх заміняють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. До таких установ не можна направляти осіб, визнаних інвалідами, а також тих, кому згідно з висновком відповідних спеціалістів перебування там протипоказане за станом здоров'я через наявність певних захворювань.

До спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. Їх статус визначений Законом України від 24 січня 1995 р. N 20/95-ВР (20/95-ВР) "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх"[18]. Мережа цих установ і положення про них затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р.

№ 734 "Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації" [22].

Неповнолітній, якого направлено до загальноосвітньої школи соціальної реабілітації або професійного училища соціальної реабілітації, за своїм правовим статусом є учнем, щодо якого положеннями про ці навчально-виховні установи встановлено певні обмеження [23].

Отже, примусові заходи виховного характеру – це такі кримінально – правові заходи, які застосовуються до неповнолітнього судом у разі якщо неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності чи у разі застосування певного заходу адміністративного впливу.

Головною метою застосування таких заходів є отримання необхідного лікування, освіти, виховання, соціальної допомоги та захисту неповнолітнього з боку держави від насильських дій та жорстокості шляхом забезпечення та захисту інтересів неповнолітнього, а також можливості допомоги пристосування його до реалій навколишнього буття шляхом підвищення соціального, культурного та загального рівня розвитку [24, с. 25].

Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватись до осіб, які на момент вчинення злочину були неповнолітнього віку, вчинили злочин невеликої чи середньої тяжкості та після вчиненого злочину щиро розкаялись та в подальшому характеризувались відмінною поведінкою.

Перелік примусових заходів виховного характеру передбачений ч. 2 ст. 105 КК України та є вичерпним.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, якщо застосування одного з них не виключає можливості застосування іншого.

Наприклад, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи робить непотрібним встановлення обмежень дозвілля і поведінки неповнолітнього або ж передачу неповнолітнього під нагляд

батьків. І навпаки, покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків може (і повинно) супроводжуватися застосуванням примусових заходів, пов'язаних із тривалим виховним впливом.

До неповнолітнього не можуть застосовуватись заходи, не передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

Водночас на практиці такі випадки мали місце. За клопотанням прокурора ухвалою суду до неповнолітнього застосовано примусові заходи виховного характеру у вигляді передачі під нагляд органу опіки та піклування Печерської Районної Державної Адміністрації м. Києва. Як наслідок, рішення не виконано, не досягнуто мети застосування примусових заходів виховного характеру.

Тривалість примусових заходів виховного характеру визначається судом, який їх призначає. Прокурор у судових дебатах висловлює думку щодо виду та строку примусових заходів виховного характеру. Вони визначаються з урахуванням даних про особу та характер вчиненого злочину чи суспільно небезпечного діяння і мають бути необхідними для виправлення неповнолітнього [25, с. 299].

Як свідчить практика, передача дитини під нагляд батьків або обмеження її дозвілля призначаються, як правило, не менше ніж на один рік (але не довше, ніж до досягнення повноліття), оскільки за коротшого терміну ці заходи будуть малоефективними.

1.3. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення примусових заходів виховного характеру в Україні

На сьогодні примусові заходи виховного характеру є альтернативним заходом впливу кримінальному покаранню неповнолітніх, які дають

можливість злочинцю виправитись без застосування більш жорстких мір покарання та без ізоляції від суспільного впливу.

При застосуванні до неповнолітнього міри покарання необхідно враховувати не лише характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, але й особу винного, його психофізіологічний розвиток, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, а також причини, з якими пов'язаний злочин. Зокрема, слід мати на увазі, що, відповідно до п.6 ст.40, вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, яка пом'якшує відповідальність. Не повинні застосовуватися міри кримінального покарання до неповнолітніх за окремі незначні правопорушення, якщо самі потерпілі не зверталися з проханням про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності. До особи, яка вчинила злочин у віці до 18 років злочин, що не становить великої суспільної небезпеки, суд може, у відповідності до ч.3 ст.10, застосувати примусові заходи виховного характеру, що не є кримінальним покаранням [26, с. 14]. До неповнолітнього, який вчинив злочин, суд може застосувати примусові заходи виховного характеру. Такі самі заходи суд може застосувати до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у віці від 11 років і до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. При сумніви щодо наявності розумової відсталості неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, призначається судово-медична експертиза.

Наявність розумової відсталості за певних умов може бути підставою для застосування судом до такого неповнолітнього примусових заходів медичного характеру. Відповідно до ст.11, до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років або суспільно небезпечне діяння до виповнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, суд може застосувати такі примусові заходи виховного характеру: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; 2) застереження; 3) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за його згодою, а також

окремим громадянам на їх прохання; 4) покладання на неповнолітнього, який досяг 15 віку і має майно або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяні збитки; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років, умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються спеціальними положеннями. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому громадського вихователя у порядку, передбаченому відповідним Положенням. Якщо при розгляді кримінальної справи щодо неповнолітнього, яка надійшла до суду з обвинувальним висновком, буде встановлено, що ним вчинено злочин, який не становить великої суспільної небезпеки, і підсудний може бути виправлений без застосування кримінального покарання, суд ухвалою, а суддя постановою закриває кримінальну справу і у порядку, передбаченому ч.1 ст. 447 КПК, вирішує питання про застосування до неповнолітнього одного з примусових заходів виховного характеру, передбачених ст. 11 КК. Щодо суспільно небезпечного діяння, вчиненого особою, яка досягла 11 років, але до виповнення віку, з якого законом передбачена кримінальна відповідальність, то за фактом такого діяння порушується, у відповідності до ч. 5 ст. 6 КПК, кримінальна справа. Слідчий, встановивши, що суспільно небезпечне діяння вчинене особою у віці від 11 років і до виповнення віку, з якого законом передбачена кримінальна відповідальність, виносить мотивовану постанову про закриття справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Справа разом із постановою надсилається прокурору. Прокурор перевіряє повноту проведеного розслідування, законність постанови, після чого направляє справу до суду для застосування заходів виховного характеру [27].

Розгляд справи провадиться суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора і захисника. Під час провадження попереднього слідства та розгляду судом справи про застосування примусових заходів виховного характеру, крім обставин, зазначених у ст.64 КПК, підлягають з'ясуванню: 1)

вік неповнолітнього – з цією метою до справи має бути долучена копія свідцтва чи актового запису про народження; 2) стан здоров'я та рівень загального розвитку неповнолітнього (за наявності даних про його розумову відсталість, не пов'язану з душевним захворюванням, слід з'ясувати, чи здатний повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою може керувати ними, для чого в разі необхідності призначається експертиза за участю спеціалістів у галузі дитячої та підліткової психології, або ж зазначені питання виносяться на вирішення експертів-психіатрів); 3) умови життя, виховання і поведінка неповнолітнього; 4) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, можливий вплив дорослих, які втягнули його в злочинну діяльність; 5) ставлення до неповнолітнього до вчиненого, навчання чи праці, дані про його сім'ю. За результатами розгляду справи суддею виносяться постанова, а судом ухвала. З метою здійснення контролю за виконанням постанови (ухвали) про застосування примусового заходу виховного характеру суд інформує службу у справах неповнолітніх місцевого органу державної виконавчої влади та місцевого самоврядування [23].

Зміст кожного з примусових заходів виховного характеру, вичерпний перелік яких міститься в ст.11 КК, полягає, зокрема, в такому: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого означає, що воно повинно бути здійснено у присутності інших осіб: у залі судового засідання, в колективі, де працюють або навчаються неповнолітній і потерпілий, через пресу тощо; 2) застосування застереження полягає в оголошенні судом у постанові (ухвалі) осуду поведінки неповнолітнього, який вчинив злочин або суспільно небезпечне діяння; 3) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх заміняють, полягає у покладанні судом на таких осіб обов'язку повсякчасно здійснювати виховний вплив і систематично контролювати поведінку неповнолітнього, під особами, які заміняють батьків, розуміються усиновителі, опікуни і піклувальники; 4) передача неповнолітнього під нагляд педагогічному або трудовому

колективу полягає у покладанні судом на означений колектив за його згодою обов'язку по здійсненню належного виховного впливу і постійного контролю за поведінкою неповнолітнього; 5) передача неповнолітнього під нагляд окремим громадянам полягає у покладанні судом на певного громадянина обов'язку по нагляду, вихованню і контролю за поведінкою неповнолітнього та піклування про нього; 6) покладання на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяні збитки як примусовий захід виховного характеру може застосовуватися лише до повнолітнього, який досяг 15 років, має майно або доходи і не потребує застосування іншого примусового заходу виховного характеру; 7) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків здійснюється за постановою (ухвалою) суду за путівкою органу освіти, статус таких установ визначений ЗУ “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх” від 24.01.95, куди неповнолітні направляються, коли вони вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу і не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. До загальноосвітньої школи соціальної реабілітації направляються неповнолітні віком від 11 до 14 років, а до професійного училища соціальної реабілітації – від 14 до 18 років. Загальний строк направлення – до 3 років [18].

Відповідно до ст. 97 чинного КК України, неповнолітній, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може звільнитися від відповідальності, якщо він висловлює щире розкаяння та показує бездоганну поведінку і його виправлення можливе без застосування покарання. У даному випадку до неповнолітнього можуть судом застосовуватися примусові заходи виховного характеру передбачені ч. 2 ст. 105 КК України. Дані заходи суд може застосувати до особи, яка до досягнення віку кримінальної відповідальності, вчинила злочин, передбачений Особливою частиною КК України. У випадку якщо неповнолітній, який вчинив злочин, ухиляється від застосування примусових

заходів, такі заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що застосування таких заходів до неповнолітнього мають на меті припинення злочинної поведінки серед неповнолітніх та прояву їхнього інтересу до позитивної суспільної діяльності і застосування їх у дану діяльність, таким чином усунувши причини та умови, які впливають на злочинну поведінку, а також застосування таких заходів допомагає неповнолітньому виправитись та попередити в подальшому злочинну поведінку неповнолітнього [28, с. 162].

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 вказується про те, що примусові заходи виховного характеру, застосовують:

- на підставі ч. 1 ст. 97 КК України у разі винесення судового рішення про звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього;
- на підставі ч. 2 ст. 97 КК України до особи, яка вчинила злочин до досягнення віку з якого настає кримінальна відповідальність;
- на підставі ч. 1 ст. 105 КК України для звільнення неповнолітнього правопорушника від покарання [23].

Варто зазначити, що не варто сплутувати поняття з застосування примусових заходів виховного характеру із застосування виховних заходів, адже у другому випадку даний вид покарання застосовується до осіб, які досягли одинадцятирічного віку, але не досягли віку кримінальної відповідальності та вчинили суспільно небезпечне діяння, яке передбачене Особливою частиною КК України.

У даному випадку, застосування кримінальної відповідальності до такого неповнолітнього правопорушника неможливе, адже відсутній суб'єкт кримінальної відповідальності, так як дана особа не досягла віку кримінальної відповідальності, від чого дана особа не може бути звільнена, у зв'язку з цим до неї, як захід кримінально-правового примусу, може

застосуватися спеціальний вид впливу, яким і є примусові заходи виховного характеру, які застосовує суд до такої особи [29, с. 315].

У ст. 105 КК України вказується, що до неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої чи середньої тяжкості, може застосовуватися звільнення від відбування покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру також у даній статті вказується, що такий вид покарання може бути застосовано у випадку якщо він внаслідок подальшої бездоганної поведінки та щирого каяття не потребуватиме застосування покарання (на момент поставлення вироку). В такому випадку судом можуть застосовуватись такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

До неповнолітнього можуть бути застосовані інші примусові заходи, які ч. 2 ст. 105 КК України не передбачає. Зазначимо, що час тривалості застосування заходів передбачених вказаною статтею встановлює суд, який їх призначає, також суд може, в передбаченому діючим законодавством, призначити вихователя неповнолітньому.

Варто зазначити, що питання застосування звільнення від відповідальності застосуванням примусових заходів виховного характеру в Україні регулюється не тільки діючими нормами кримінального права, а

кримінально-процесуальними нормами права. Так, згідно діючого Кримінально-процесуального кодексу неповнолітня особа звільняється від відбування покарання у випадках передбачених чинним кримінальним законодавством (ч. 1 ст. 285 КПК України).

Згідно КПК України, а саме с. 497, у випадку, якщо прокурор під час досудового розслідування доходить до висновку, що неповнолітній обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку чи злочину невеликої тяжкості або середньої тяжкості необережного злочину і він(обвинувачений) може бути виправлений без застосування кримінального покарання, то прокурор може скласти клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього правопорушника та надіслати таке клопотання до судового органу. Таке клопотання може бути складене та надіслане до суду у випадку, якщо неповнолітній правопорушник та його представник не заперечують застосування таких заходів (ч. 1 ст. 497 КПК України). За наявності умов застосування примусових заходів виховного характеру, які передбачені першою частиною вищевказаної статті, суд під час розгляду справи може прийняти рішення про застосування даних заходів у випадку передбаченому законом України про кримінальну відповідальність.

Згідно до ст. 498 КПК України кримінальне провадження про застосування примусових заходів виховного характеру (за умов передбачених законом України про кримінальну відповідальність), здійснюється якщо особа, яка після досягнення одинадцятирічного віку і до досягнення віку з якого може наставати кримінальна відповідальність вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підходить за ознаками, які передбачені законом України про кримінальну відповідальність [27].

До неповнолітнього, за рішенням органу судової влади, може бути призначено одночасно як один так і кілька примусових заходів виховного характеру (ч. 3 ст. 105 КК). При цьому для призначення таких заходів суд має враховувати положення 12.1 і 12.2 Мінімальних стандартних правил ООН,

які пов'язані з заходами, що не стосуються тюремного ув'язнення (Токійські правила). При визначені умов, яких повинен дотримуватися неповнолітній правопорушник, компетентному органу необхідно враховувати як інтереси та права правопорушника, так і інтереси суспільства в цілому. Необхідні умови для виконання повинні бути точними, практичними та спрямованими на благополучний розвиток правопорушника у суспільстві з урахуванням його інтересів [30].

Отже, з наведеного вище можна зауважити, що на сьогодні, згідно статистичних даних викладених на сайті Генеральної прокуратури України, можна зазначити, що застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітнього позитивно сприяє на зменшення злочинної поведінки серед неповнолітніх, так, наприклад, у 2016 році – 7171 кримінальне правопорушення та 376 клопотань, у 2017 році – 5230 кримінальних правопорушень та 324 клопотання, у 2018 році – 5608 кримінальних правопорушень та 259 клопотань [31].

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС

2.1. Засади застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС

Одним із головних напрямів законодавчого розвитку є дослідження засад для призначення того чи іншого покарання, в даному випадку таким видом покарання виступає інститут примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх. Реалізація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, зумовила окремий розвиток комплексу законодавчих змін в нашому законодавстві. Євроінтеграційні процеси зумовили розвиток як окремих інституцій права, так і його загальних засад, і тому проблема призначення покарання у вигляді застосування примусових заходів виховного характеру є досить актуальною в нашому кримінальному законодавстві, адже в Україні немає окремих засад застосування примусових заходів щодо неповнолітнього, є лише загальні засади застосування покарання для неповнолітнього.

Зрозуміло, що в засадах застосування покарання до неповнолітнього присутні всі засади кримінального права, проте існують і окремі засади, які підпадають для призначення покарання для неповнолітніх в чинних міжнародних приписах. Проте у формі принципів ювенального кримінального права України вони можуть проявляти деталізацію та окремі їх особливості.

Серед головних таких засад слід навести принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей правопорушника. В існуванні ювенального кримінального права велику роль відіграють вік

правопорушника його психічні, фізіологічні та певні специфічні особливості, які в подальшому мають великий вплив для призначення покарання за вчинений злочин. На думку Е. Феррі, основою в протидії злочинності є дослідження соціальної та біологічної середовища в покаранні неповнолітнього правопорушника [32, с. 96]. Застосування даного методу досить чітко можна простежити у діяльності ювенальної юстиції, до головних засад якої слід віднести такі: цінність особистості неповнолітнього, який постає перед судом; посиленій судовий захист неповнолітнього; зменшення розміру покарання відповідно до чинного КК України; наявність спеціалізованих допоміжних служб. Зауважимо, що в нормах ювенального кримінального права багатьох країн – членів ЄС передбачене певне коливання певного неповнолітнього правопорушника у випадку притягнення його до відповідальності та призначення йому покарання за вчинене правопорушення, залежно від досягнутого віку злочинця на момент вчинення злочину. Зрозуміло, що таке вікове коливання є невід’ємною частиною від природних соціальних, фізичних та розумово-психічних рис, які є властивістю розвитку особи на певних конкретних проміжках вікового проміжку повноліття [33, с. 418].

Найголовнішими у процесі розвитку особистості, вважаються дитячі роки, які в свою чергу значною мірою визначають формування соціальних якостей в особистості. Науковці вирізняють такі загальні ознаки притаманні моральному розвитку особистості неповнолітнього:

1) перегляд ціннісних уявлень (підвищується рівень особистого «Я» і у зв’язку з цим більшого значення набувають ціннісні уявлення про самого себе);

2) лібералізація ціннісних уявлень (з’являється розвиток своєї системи цінностей, якому починає підкорятися поведінка неповнолітнього та процес прийняття рішень);

3) принцип моральних обов'язків (формується здатність застосування критеріїв оцінки моральної поведінки та здатність враховувати інтереси людей такою ж мірою як і особистості [34, с. 219].

Як уже зазначалося, принцип урахування біосоціальних та психофізіологічних особливостей неповнолітніх, у правозастосовній та законодавчій практиці є головним і основоположним принципом в застосуванні покарання до неповнолітнього, в його відображенні є застосування ряду інших принципів, які забезпечують його реалізацію в ювенальній кримінально-правовій реальності.

Також серед принципів, які застосовуються у призначенні покарання для неповнолітнього існують такі:

- принцип «співрозмірності», який є досить відомим у міжнародному ювенальному кримінальному праві. Він являє собою засіб обмеження застосування каральних санкцій відповідно до тяжкості вчиненого злочину. При застосуванні даного принципу враховуються не тільки тяжкість правопорушника, а й його індивідуальні риси (соціальний статус, становище у родині), які мають достатній вплив на співрозмірність застосування покарання до неповнолітнього правопорушника;

- принцип застосування позбавлення волі до неповнолітнього правопорушника лише як крайнього заходу та на якомога мінімальний строк [35].

Враховуючи кількість країн, які застосовують дані засади при призначенні покарання до неповнолітніх зазначимо, кримінальні кодекси пострадянських держав, у порівнянні з КК України, не містять істотних відмінностей в системі наведених вище засад. Тому ми можемо наголосити, що дані засади для застосування примусових заходів ми можемо бачити в системі таких країн – членів ЄС як: Естонія, Латвія, Литва та Україна. Більшість країн світу, в тому числі деякі країни - члени ЄС, застосовують принцип розуміння в системі принципів застосування покарання до неповнолітнього.

Відповідно до даного принципу неповнолітній правопорушник несе відповідальність за вчинене правопорушення з визначеного віку і в тому випадку, коли буде доведено те, що він діяв з розумінням настання суспільно небезпечного діяння. В Україні, на відміну від таких розвинених країн як Італія та Болгарія, де застосування такого принципу є досить поширеним та популярним, його застосування не є поширеним явищем. Також в Україні досить важливу роль при призначенні покарання відіграє застосування таких принципів як: законності, гуманності покарання, індивідуалізації і справедливості покарання [36, с. 25].

Отже, при урахуванні вищенаведеного та узагальнивши весь вищенаведений матеріал ми можемо вказати, що система засад застосування примусових заходів є такою, яка є й при призначення покарання для неповнолітнього в цілому. Дана система міжнародних засад, яка застосовується в Україні, є значно схожою з країнами пострадянського простору, які стали країнами-членами ЄС, проте має певні незначні відмінності, що і являє собою певну особливість нашого законодавства.

2.2. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, по'язаних з обмеженням свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС

Примусові заходи виховного характеру на сьогодні є альтернативними заходами кримінальному покаранню для неповнолітніх. Дані заходи надають можливість виправитись в суспільстві без його ізоляції, проте серед видів даних заходів існують і виключення, які застосовуються до неповнолітнього злочинця заради його виправлення та його перевиховання. В Україні серед списку таких заходів існують заходи, які обмежують свободу правопорушника. До таких варто навести направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його

виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Зрозуміло, що заклади визначені п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, є одиницями, які є ланкою в системі Міністерства освіти та науки України і не відносяться до установ кримінально-виконавчої служби, проте умови перебування в таких установах для неповнолітніх правопорушників в повному обсязі відповідають вимогам, які викладені у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, хоча в п.19 зазначено, що поміщення неповнолітнього в будь-яку виправну установу завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного строку [30]. Зауважимо, що прогресивний розвиток криминології виступає за більш гуманні заходи кримінально-правового впливу і тому виступає проти тримання неповнолітніх у виправних установах та проти ізоляції від суспільства. Адже наслідки застосування такого заходу досить негативно впливають на поведінку таких правопорушників, тому що вони ізолюють правопорушника від суспільства і таким чином позбавляють його свободи і вплив застосування таких заходів на неповнолітніх відображається в більшій мірі, ніж на дорослих, оскільки на початковій стадії розвитку неповнолітньої особистості зачіпають неповнолітнього. Саме тому метою застосування даних заходів є допомога неповнолітнім без ізоляції від суспільства. Крім того, фактично перевага повинна надаватися «відкритим» установам перед «закритими».

Варто зазначити ще раз, що самою суттю застосування примусових заходів виховного характеру звільнення неповнолітнього від покарання та надати можливість неповнолітньому правопорушнику самостійно виправитись без застосування ізоляції від суспільства.

Варто зауважити, що на відмінну від українського кримінального законодавства, де можливе застосування кримінально - правових заходів без ізоляції від суспільства, в італійському законодавстві відсутнє поняття застосування примусових заходів до неповнолітнього, тому якщо особі виповнилося не більше 18 і не менше 14 років на момент вчинення злочину, то така особа згідно з Законом притягується до кримінальної

відповідальності, проте зазначимо, що якщо неповнолітньому на момент вчинення злочину нема 14 років, така особа не притягується до кримінальної відповідальності і вважається неосудною і тому до неї не може бути застосовано кримінальну відповідальність [37 с. 28].

За кримінальним законодавством Латвії, на відміну від українського кримінального законодавства, застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх можливе лише при наявності пом'якшуючих обставин, які дозволяють звільнити неповнолітнього від відповідальності з застосуванням даного виду заходів. За відсутності пом'якшуючих обставин неповнолітній правопорушник притягується до відповідальності згідно з законодавством даної країни [38, с. 97].

Отже, законодавство різних країн є досить відмінним одна від одної, і таким чином застосування однакових кримінально-правових заходів в різних країнах може використовуватись по різному. Адже норми законодавства різних країн можуть по різному прописувати окремі положення, втім варто зазначити, що законодавство нашої країни, у порівнянні з вищенаведеними країнами, є досить гуманним з приводу застосування даного виду заходів щодо неповнолітнього правопорушника, адже спрямоване, в більшому ступені на перевиховання неповнолітнього самостійно, без ізоляції його від суспільства, в такому разі, на нашу думку, це дасть збільшений відсоток його виправлення, оскільки поміщення неповнолітнього в певний спеціалізований заклад, з нашої точки зору, являється обмеженням його прав та інтересів.

2.3. Порівняльно-правовий аналіз застосування примусових заходів виховного характеру, по не пов'язані з обмеженням свободи, за кримінальним законодавством України і держав-членів ЄС

Злочинність неповнолітніх, у різні історичні періоди, була і залишається актуальною правовою та суспільною проблемою, що постійно

привертає увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Неодноразово на законодавчому рівні були зроблені спроби розробити ефективні заходи для профілактики та боротьби дитячої злочинності. Наприклад, у 2011 році була прийнята Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, але більшість положень цієї концепції так й не були реалізовані. Стан злочинності неповнолітніх багато в чому залежить від якості боротьби з нею усіх суб'єктів профілактики злочинів. Важливу роль мають заходи, які направлені на попередження рецидивної злочинності серед неповнолітніх, оскільки значна кількість осіб, яким було призначено покарання за скоєння

На сьогодні найбільш розповсюдженим та гуманним видом звільнення від відбування покарань є звільнення неповнолітнього з застосуванням примусових заходів виховного характеру, його основною метою є заміна будь-яким репресивним діям з боку держави гуманними методами виховання неповнолітнього порушника, а також заборона обмежень його прав та свобод. Як вже зазначалось раніше, у ст. 105 КК України, неповнолітня особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, судом може бути звільнена від відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Серед таких примусових заходів, що непов'язані з позбавленням волі варто виділити такі:

- 1) застереження;

Даний вид примусового заходу виховного характеру є найм'якшим заходом, який застосовується до неповнолітнього правопорушника в системі примусових заходів виховного характеру. Головна суть його застосування полягає роз'ясненні судом ступені суспільної небезпечності вчиненого діяння неповнолітнім правопорушником, та у можливості настання наслідків негативного впливу у випадку продовження злочинної поведінки неповнолітнього.

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

З запропонованих примусових заходів, на нашу думку, даний захід є найоптимальнішим примусовим заходом. Адже обмеження дозвілля дозволяє зменшити негативний вплив від певного кола оточення, оскільки обмежує його від відвідування певних місць та спілкування з особами, які мають негативний вплив на поведінку правопорушника. Встановлення певних обмежень до поведінки неповнолітнього дає змогу йому виправитися та допомогти йому утриматися від вживання наркотичних засобів та психотропних речовин в подальшому. Даний вид обмеження допомагає неповнолітньому у пристосуванні до нормального способу життя знову, а також за період даного обмеження дозволяє позбавитись такому правопорушнику від окремих видів залежності. З нашої точки зору, даний вид заходу в повній мірі допомагає суду у можливості надання допомоги виправлення неповнолітній особі. У даному випадку, при застосуванні такого заходу неповнолітній злочинець нестиме покарання у певному сенсі цього слова, а також у його поведінці будуть певні обмеження, які будуть в подальшому сприяти виправленню засудженого. Особливу роль у даному виді заходу зіграло обмеження дозвілля і встановлення окремих вимог на поведінку правопорушника, адже за час застосування даного заходу неповнолітній не може вчинити нові злочини, і тим самим зменшується можливість вчинення правопорушення знову.

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

Даний вид примусового заходу, у порівнянні з застосуванням інших заходів, найбільш часто застосовується судом на практиці. Проте, при застосуванні даного заходу варто зауважити, що неповнолітній, який скоїв правопорушення є на момент скоєння такого правопорушення де соціалізованим, що в першу чергу, є причиною недостатньої уваги з боку

батьків чи осіб, які їх замінюють. Тому не варто скасовувати той факт, що причиною злочинної поведінки неповнолітнього правопорушника є саме негативний вплив батьків, який проявляється в неналежному піклуванні або вихованні такої особи. Також варто не відкидати той факт, що злочинна поведінка неповнолітнього правопорушника не є наслідком втягнення батьками своїх дітей в злочинну діяльність [39, с. 91-92].

З іншої сторони існування даного заходу зазначеного в п.3.ч.2 ст.105 КК України зазнає певних сумнівів з приводу необхідності ч.4 вказаної статті, в якій вказано, що при застосуванні даного заходу неповнолітньому може бути призначено вихователя. На нашу думку, українське кримінальне законодавство враховуючи те, що не має окремого смислового уточнення з приводу поняття «вихователя» у ст. 105 КК України при застосуванні даного виду заходів, потребує певних змін у чинному законодавстві.

У чинному законодавстві України передбачено два види вихователів: громадський та судовий. Перший вид, згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 284-VII від 26 серпня 1967 р. «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» призначається у разі запобігання бездоглядності, виправлення та перевиховання неповнолітнього; вчинив злочин, але звільнений від кримінального покарання внаслідок акта амністії або в зв'язку з недоцільністю застосування кримінального покарання; вчинив діяння, що містить ознаки злочину, до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або звільнений від кримінальної відповідальності в зв'язку із застосуванням заходу громадського впливу; повернувся зі спеціальної навчально-виховної або лікувально-виховної установи; вчинив правопорушення, що тягне за собою застосування заходу громадського впливу або адміністративного стягнення, а також вживає спиртні напої, лікарські, наркотичні та інші засоби, які викликають одурманення; систематично грає у азартні ігри та веде антигромадський спосіб життя, а також систематично самовільно залишає свою сім'ю у віці до 16 років.

Громадськими вихователями можуть виступати особи, які за своїми моральними та етичними якостями можуть виступати громадськими вихователями та виконуючи поставлені на них обов'язки можуть позитивно впливати на правопорушника. До таких вихователів відносять службовців, представників творчої інтелігенції, студентів, пенсіонерів та інших громадян, які здатні виконувати поставлені на них обов'язки добросовісно [40].

Участь громадського вихователя у перевихованні неповнолітнього правопорушника прописується у вищенаведеному указі, де вказується питання пов'язані з необхідністю призначення громадського вихователя неповнолітньому правопорушнику ухвалюються судом.

Згідно з Наказом Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства Освіти України № 478/63/7/5 від 15.11.95 «Про затвердження Положення про судових вихователів», судовими вихователями є працівники суду, які мають вищу юридичну, педагогічну або психологічну освіту та певний досвід роботи у застосуванні своїх професійних навичок до неповнолітніх.

Основним обов'язком судових вихователів є:

- участь у виконанні судових рішень, що прийняті по судових справах неповнолітніх, які зазначені у ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»;
- усунення негативного джерела впливу на протиправну поведінку неповнолітнього;
- профілактика нових правопорушень серед даної категорії осіб;
- надання належного культурного виховання;
- виховання неповнолітнього, який скоїв злочин, формуванням у нього свідомого та поважного ставлення до Закону;
- надання допомоги батькам або усиновителям чи опікунам у вихованні їх неповнолітніх дітей.

Судовий вихователь застосовується судом у до неповнолітніх , які вчинили суспільно небезпечне діяння, але були звільненні від покарання або

у зв'язку з недоцільністю застосування до таких осіб заходів кримінального покарання, також даний захід може призначатися судом для попередження рецидиву правопорушень та у випадку бездоглядності за таким правопорушником.

У випадку призначення судових вихователів батьки, усиновителі або опікуни не звільняються від власних обов'язків по догляду за дитиною та несенням відповідальності за їх правопорушну поведінку [41].

Зауважимо, що інститут судових вихователів, не дивлячись на те він є прийнятий у 1995 році, на сьогодні є лише теоретичним, а не практичним явищем. Варто зазначити, що сьогодні даний інститут не є актуальним в застосуванні в європейських країнах.

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

Даний вид покарання є одним із запропонованих Мінімальними стандартними правилами Організації Об'єднаних Націй, які стосуються оновлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінські правила»). Зазначений вид покарання має широкий комплекс заходів впливу, який згідно зазначеного нормативно-правового акту пропонується у застосуванні до неповнолітнього. Його головною метою є фінансове покарання неповнолітнього шляхом компенсації завданих збитків та уникнення ув'язнення неповнолітнього у виправній установі і такими чином забезпечити більшу гнучкість покарання неповнолітньому [42].

Порівнюючи з зарубіжним законодавством, то зауважимо, що дана норма застосування примусових заходів міститься у Кримінальному кодексі Латвії, де неповнолітнім злочинцям, як і в українському кримінальному кодексі, присвячено окремий розділ щодо відповідальності неповнолітніх злочинців, і також вказується про те, що до неповнолітніх можливе застосування примусових заходів виховного характеру. Згідно зі ст. 66 Кримінального кодексу Республіки Латвії з урахуванням певних обставин

вчинення злочинного діяння та отриманих відомостей про особу винного у вчиненні кримінального порушення, при наявності пом'якшуючих обставин, суд може звільнити неповнолітнього від відбування покарання, призначивши замість цього примусові заходи виховного характеру та, зобов'язавши його (якщо він досяг 15-річного віку, і якщо він має власний заробіток та заподіяна шкода не перевищує однієї мінімальної місячної заробітної плати) відшкодувати заподіяну шкоду потерпілому. Також суд може віддати неповнолітнього на поруки батькам, особам, що їх замінюють заради примусового перевиховання неповнолітнього правопорушника [38, с. 98].

Проте зазначене протирічить нормі Цивільного Кодексу України, де у ст.1179 вказано, відшкодування завданої шкоди неповнолітнім, за умови, якщо неповнолітній немає власного майна, якого б вистачило відшкодувати завдані збитки у повному обсязі, то така можливість відшкодування переходить батькам неповнолітнього. Звідси виходить, дана норма є не зовсім точною і тому, на нашу думку, потребує певного логічного уточнення та є важливою умовою застосування примусових заходів виховного характеру і відновлення у потерпілого почуття соціальної справедливості [43, с. 685].

Якщо порівнювати КК Республіки Болгарія із українським аналогічним законом, слід зауважити, що до такого неповнолітнього, його легковажної протиправної поведінки, що посягнув на злочин, який не несе значної суспільної небезпеки, суд може прийняти рішення не засуджувати даного правопорушника, якщо щодо нього можуть бути успішно застосовані зразкові заходи виховного характеру відповідно до Закону про боротьбу з антигромадськими проявами малолітніх і неповнолітніх. В цьому випадку суд може сам застосувати заходи виховного характеру з повідомленням про це місцеву комісію з боротьби з антигромадськими проявами малолітніх і неповнолітніх або направити в цю комісію матеріали для застосування таких заходів [44, с. 59].

Хочемо звернути особливу увагу на кримінальний кодекс Швеції, адже на відміну від КК України, закон про кримінальну відповідальність Швеції передбачає можливість застосування до дітей примусових заходів виховного характеру не тільки за скоєння злочинного діяння неповнолітнім правопорушником, а й за важковиховану поведінку неповнолітнього. Так, у КК Швеції зазначено, що якщо для неповнолітнього потрібен особливий виховний вплив, а саме, коли він є важковихованим, бездоглядним або для нього існує значна загроза, то компетентний орган, який приймає одне з таких рішень:

- призначає допомогу у вихованні;
- може направити його в підходящу сім'ю або в виховний будинок.

З виховною допомогою може бути пов'язано взяття під варту до 14 днів або штраф. Варто зауважити, що неповнолітньому в будь-який час можуть надаватися певні вказівки, особливо у навчанні, опануванні професії, місцеперебуванні, стосовно відмови від вживання алкогольних напоїв і про відшкодування шкоди в певний термін. Таким чином особи, які виховують неповнолітнього перевиховують його, корегують його поведінку та допомагають йому стати на правильний шлях і знайти себе як особистість.

Також відмітимо, що особи, які надають допомогу у вихованні, зобов'язані піклуватися про те, щоб за неповнолітнім був відповідний догляд. Він повинен виховуватися, навчатися і професійно стверджуватися. Для досягнення позитивних результатів, у тому числі зменшення випадків повторності і рецидиву злочинів неповнолітній повинен регулярно працювати і належним чином проводити свій вільний час, не порушуючи громадський порядок або не вчиняючи нових кримінальних правопорушень, а також використовувати заробіток на власні потреби, які відповідають рівню його розвитку. Проте, якщо неповнолітній виявився особливо зіпсованим або вчинив злочин, або тяжкий проступок, які характеризуються високим ступенем небезпеки або те, що він є важковихованою дитиною, то орган, який приймає рішення, може посилити примусові заходи і направити

підлітка у виховний будинок на термін від двох років і більше, посиливши покарання неповнолітнього.

Варто зауважити, що орган, який виконує покарання, здійснює контроль у всіх випадках за вихованням підлітка і особливим наглядом за ним. Якщо підліток направляється в виховний будинок, то орган, який виконує покарання, може призначити щодо нього застосування заходів у виховному будинку, якщо він досяг сімнадцятирічного віку. Орган, який виконує покарання, може направити його в терапевтичну установу із застосуванням примусових медичних заходів, якщо це є необхідним, але залишивши при цьому виховний характер примусових заходів та контроль за поведінкою неповнолітнього [45].

У науковій літературі панує думка, що найбільш ефективно та гуманно законодавство щодо неповнолітніх правопорушників у Німеччині. Крім КК Німеччини, питання кримінальної відповідальності підлітків регулюються Законом «Про правосуддя для неповнолітніх». Відповідно до § 5 абзацу 1 та 2 цього Закону до неповнолітніх можуть застосовуватися наступні санкції: виховні заходи, виправні заходи та заходи покарання для неповнолітніх. У судовій практиці Німеччини, на відміну від України, у більшості випадків до неповнолітніх правопорушників застосовують саме виховні заходи, ніж покарання. Відповідно до § 5 абз. 2 Закону «Про правосуддя для неповнолітніх» примусові заходи і покарання призначаються тільки як альтернатива виховним заходам, тобто коли вони є недостатні. При призначенні виховних заходів критерієм виступає не тяжкість злочину, (як це зазначено у КК України), а потреба у вихованні підлітка [46]. Так, наприклад, із судової практики Німеччини відносно підлітка, якому виповнилося 15 років, було порушено кримінальну справу за фактом розкрадання чужого майна (§ 242 кримінального кодексу Німеччини, який передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком до 5 років або грошовий штраф). За клопотанням адвоката, в силу § 45 Закону «Про правосуддя для неповнолітніх» кримінальне переслідування відносно його підзахисного на

стадії попереднього слідства було припинено, а кримінальну справу направлено до суду для прийняття заходів виховного впливу. Суд провів з Дені бесіду виховного характеру і виніс йому попередження, вказавши, що за повторне вчинення подібних дій він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності [47].

Як вже зазначалось раніше, крім виховних заходів до неповнолітніх, що вчинили злочин може бути застосовані виправні заходи. Німецький Закон не вказує окремого тлумачення цього поняття, а лише встановлює види. Даний вид заходів є середнім заходом впливу між виховними заходами впливу та покаранням. Даний захід не є покаранням і саме тому нема його юридичних наслідків застосування, адже в науковій літературі застосування даного заходу прийнято називати педагогічним заходом. На думку більшості науковців, даний вид заходів є більше наближеним до виховних заходів, аніж самого покарання [48, с. 51].

Позитивній досвід вбачається у КК Литви. Із змісту глави 11 КК Литви вбачається, що примусові заходи виховного характеру можуть бути застосовані до неповнолітніх осіб у випадку вчинення кримінального проступку, або у зв'язку із звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання за вчинення злочину (ст. 82 КК), але при цьому не зазначається підстави при яких неповнолітній може бути звільнений від відповідальності та покарання. Такі заходи за загальним правилом можуть призначатися особам до досягнення 18 років, але є виняток.

Виховні заходи також застосовуються до особи, якій до скоєння злочинного діяння вже виповнилося вісімнадцять років, але ще не виповнилося двадцяти одного року, у випадку якщо суд, враховуючи характер вчиненого злочинного діяння, мотивів та інших обставин справи, суд приходять до висновку, що соціальна зрілість не відповідає його віку. Відповідно до ст. 82 КК Литви виховними заходами є: попередження; відшкодування або загладжування заподіяної майнової шкоди; безоплатні роботи виховного характеру; передача під нагляд і опіку батьків або інших

фізичних та юридичних осіб, на яких покладено обов'язок піклування над дітьми; обмеження поведінки; відправлення в спеціальний виховний заклад.

На відміну від КК України законодавець Литви передбачив особливості застосування кожного виду прямо у КК. Розглянемо сутність зазначених заходів. Попередження відповідно до ст. 83 КК Литви – це роз'яснення правових наслідків вчинення злочину у друге. Такий вид, як відшкодування або загладжування заподіяної майнової шкоди може бути призначено неповнолітньому, який має особистий дохід або кошти або може своєю працею відшкодувати збиток. Передача під нагляд і опіку батьків або інших фізичних та юридичних осіб призначається на певний строк, а саме від 6 місяців до трьох років. Умови застосування такого види заходу наступні: необхідно добровільна згода осіб яким передають неповнолітнього, також обов'язково необхідна згода самого підлітка на це. Обмеження поведінки призначається від 30 днів до 12 місяців. У межах даного заходу суд може накласти на неповнолітнього певні обов'язки (наприклад, вчитися, продовжувати навчання або працевлаштуватися; пройти весь курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії або венеричної хвороби; придбати певні знання або вивчити заборони (безпечного руху, правила школяра та інші) або суд може неповнолітньому встановити певні заборони (наприклад, заборона грати в азартні ігри, заборона змінювати місце проживання без дозволу інстанцій, що здійснюють контроль над виконанням цієї міри) [49, с. 115-117].

Отже, застосування примусових заходів виховного характеру в Україні в деякому ступені схоже з законодавство зарубіжних країн, проте має свої особливості, що і додає унікальність для нашого законодавства. Проте, на нашу думку, наше законодавство потребує деякої злагодженості норм між собою та певного доопрацювання та логічної послідовності застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, адже дана категорія є вразливою та потребує детальної уваги з боку законодавців

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ
ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ І
ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС

3.1. Скасування застосування примусових заходів виховного характеру за кримінальним законодавством України та держав-членів ЄС

Єдиною підставою для скасування примусових заходів виховного характеру КК називає ухилення неповнолітнього від застосування до нього таких заходів. Певно, йдеться про ухилення від Реалізації призначених судом заходів, яке може полягати у:

- втечі неповнолітнього з дому;
- невиконанні вимог батьків, педагогічного або трудового колективу, окремих громадян, під нагляд яким переданий неповнолітній;
- невиконанні покладеного судом обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки або ж інших обмежень чи особливих вимог до його поведінки;
- втечі зі спеціальної навчально-виховної установи чи порушенні правил поведінки в них тощо.

Ухилення від виконання застереження може полягати у вчиненні неповнолітнім злочинів або інших правопорушень після його винесення.

Час, упродовж якого неповнолітній може бути притягнутий до кримінальної відповідальності в зв'язку з ухиленням від виконання примусових заходів виховного характеру, визначається з урахуванням вимог КК України та змісту призначених йому заходів. При цьому треба враховувати такі положення:

а) ухилення від примусових заходів виховного характеру, які виконуються протягом певного часу, має враховуватися, якщо воно здійснюється протягом терміну, на який застосовано такий захід;

б) невиконання певних дій має оцінюватися як ухилення, якщо спливає строк, визначений для цього судом;

в) у будь-якому разі притягнення до кримінальної відповідальності неможливе, якщо закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, встановлений КК України. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 106 КК України у даному випадку він становить 2 роки.

Скасування примусових заходів виховного характеру означає, що відновлюється провадження у кримінальній справі неповнолітнього. Він притягується до кримінальної відповідальності й до нього можуть бути застосовані всі заходи, передбачені КК України за вчинений злочин.

Якщо неповнолітній в період відбування примусових заходів виховного характеру вчиняє інший злочин, то це свідчить про ухилення від таких заходів, насамперед від винесеного йому застереження.

Тому вони мають бути скасовані, а винний притягнеться до кримінальної відповідальності за обидва злочини. Тобто має місце сукупність злочинів, покарання при цьому призначається за правилами, визначеними в ст. 70 та ч. 2 ст. 103 КК України.

Як свідчить судова практика, частим видом покарання для неповнолітніх за вчинення його вперше кримінально-караних діянь є звільнення від покарання та застосування примусових заходів виховного характеру у вигляді передачі неповнолітнього під нагляд одного з батьків або осіб, які їх заміняють.

Як показує практика застосування даного заходу не є практичним та ефективним у його застосуванні, оскільки після застосування даного заходу правопорушник не стає на шлях виправлення та не перевиховує свої антиморальні розумові навички [50, с. 81].

Так, в Ухвалі Верховного Суду України «Про скасування вироку через недотримання судом порядку застосування щодо неповнолітнього примусового заходу виховного характеру встановленого ст. 447 КПК» від 15 березня 2005 року йдеться мова про скасування застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх у зв'язку з невиконанням вироку суду, оскільки застосування даного заходу не дало змоги виправитись такому неповнолітньому, тому суд відреагувавши на порушення зазначених вимог закону суд постановив щодо Т. вирок, визнавши його винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК, та призначивши йому покарання у виді одного року обмеження волі, а потім звільнив його від цього покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру і закрив щодо нього кримінальну справу. При цьому суд не врахував, що призначення неповнолітньому такого покарання, як обмеження волі, суперечить ст. 98 КК України і тому переглянувши справу у касаційному оскарженні колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України задовольнила таке касаційне оскарження та закрила справу, застосувавши до нього примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд матері строком один рік [51].

В апеляційній скарзі керівник Павлоградської місцевої прокуратури Дніпропетровської області -В, просить ухвалу Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 20 січня 2017 року – скасувати; постановити ухвалу, якою застосувати до неповнолітнього Б. примусові заходи виховного характеру у вигляді застереження.

В обґрунтування своїх вимог, з посиланням на Постанову Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», роз'яснення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ № 223-66/0/4 від 17 січня 2017 року, прокурор вказує, що суд першої інстанції грубо порушив положення КПК

України, відмовляючи у застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру [52].

Так прокурор вказує, що під час судового розгляду було доведено факт вчинення Б. суспільно небезпечного діяння, однак суд в порушення норм законодавства безпідставно відмовив у задоволенні клопотання, внаслідок чого допустив порушення кримінального процесуального закону.

Ухвалою Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 20 січня 2017 року в клопотанні про застосування до неповнолітнього Б. примусових заходів виховного характеру - відмовлено, у зв'язку із досягненням останнього на час постановлення ухвали повноліття.

Заслухавши суддю-доповідача, прокурора, яка підтримала доводи апеляційної скарги, особу, щодо якої подано клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, його законного представника і захисника, які не заперечували у задоволенні апеляційної скарги прокурора, перевіривши матеріали кримінального провадження та обговоривши доводи апеляційної скарги, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга прокурора підлягає задоволенню про скасування застосування примусових заходів виховного характеру [53, с. 142].

Відповідно до ч. 3 ст. 97 КК України у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності. Зазначені вимоги не застосовуються до особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності. Щодо неї примусовий захід не може бути скасований або замінений на більш суворий.

Також неможливо скасувати примусові заходи у разі закінчення строку давності притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, встановленого ч. 2 ст. 106 КК України [54, с. 151].

Ухилення може полягати у втечі неповнолітнього з дому, невиконанні вимог батьків, педагогічного або трудового колективу, яким він переданий під нагляд, невиконанні покладеного судом обов'язку відшкодувати заподіяні

збитки або ж інших обмежень до його поведінки, втечі зі спеціальної навчально-виховної установи чи порушенні правил поведінки в них тощо. Ухилення від виконання застереження може полягати у вчиненні неповнолітнім злочинів або інших правопорушень після його винесення [55, с. 121].

Невиконання певних дій має оцінюватися як ухилення, якщо спливає строк, визначений для цього судом. Наприклад, неповнолітнього зобов'язано протягом визначеного строку пройти курс лікування або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися тощо.

Якщо неповнолітній у період застосування примусових заходів вчинить інший злочин, це також свідчить про ухилення. Тому вони мають бути скасовані, а винний притягується до кримінальної відповідальності за сукупністю злочинів, покарання при цьому призначається за правилами ст. 70 та ч. 2 ст. 103 КК України [56, с. 178].

Питання, які виникають під час та після виконання вироку, вирішуються судом у порядку ст. 537, 539 КПК України за клопотанням (поданням) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, встановлених законом.

Також при здійсненні нагляду в цій сфері необхідно проводити регулярні перевірки додержання прав засуджених та ув'язнених у приймальниках-розподільниках для дітей, загальноосвітніх школах та професійних училищах соціальної реабілітації [57].

Враховуючи міжнародний досвід країн-членів ЄС, застосування даних заходів є більш ефективним, аніж в українському законодавстві, тому застосування таких заходів у практиці є надзвичайно рідким явищем, адже на основі діючого іноземного законодавства, варто вказати, що міжнародне законодавство у галузі застосування даних заходів є достатньо вдосконаленим, тому ми можемо сказати, що дані заходи виховного характеру в достатній мірі замінюють покарання більш гуманним способом.

Наголошуючи, ще раз про вдосконалення нашого законодавства, можу сказати, що дані заходи виховного характеру у застосуванні до неповнолітнього не в достатній мірі впливають на перевиховання неповнолітнього правопорушника і саме тоді такий правопорушник вчиняє злочин знову. Варто зауважити, що якщо неповнолітній в період застосування примусових заходів виховного характеру все ж вчинив новий злочин, то судовий орган може скасувати даний вид заходів та призначити покарання згідно Особливої частини КК України.

3.2. Перспективи оптимізації закону про кримінальну відповідальність України в частині застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду

Невід'ємним атрибутом демократизації українського суспільства є розробка правових заходів ефективної протидії злочинності неповнолітніх. Стан злочинності серед неповнолітніх викликає глибоку занепокоєність та необхідність пошуку нових ефективних засобів боротьби із злочинністю, вжиття додаткових заходів з боку державних органів, що сприяли б поступовому скороченню злочинних проявів серед неповнолітніх. У зв'язку з цим примусові заходи виховного характеру, застосовані до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння, являють собою в сучасних умовах одну з необхідних ланок системи заходів протидії злочинності неповнолітніх. Під цими заходами розуміють передбачені кримінальним законом заходи впливу, що застосовуються судом до неповнолітніх за вчинення злочину, але не є кримінальним покаранням [58, с. 171].

Гармонічне включення примусових заходів виховного характеру, застосовуваних до неповнолітніх, в теорію і практику правозастосовчих відносин в цілому є однією з актуальних задач управління процесами

громадського життя в специфічній сфері попередження молодіжної злочинності. Тому в процесі протидії злочинності неповнолітніх не можна ні перебільшувати, ні зменшувати значення примусових заходів виховного характеру, щодо інших кримінально-правових інститутів. Багато вчених і практиків виступали і виступають за те, щоб на неповнолітніх правопорушників виявлялася не фізична дія (наприклад, позбавлення волі, жорсткі обмеження в їжі, одязі і інших природних людських потребах), а застосовувалися різні психологічні і педагогічні заходи впливу, створювалися умови життєдіяльності, найсприятливіші і природні для неповнолітніх.

Потрібно, перш за все, не покарати, а зробити все для того, щоб відновити їх в правах чесної, законослухняної людини і громадянина через звичайне середовище, частіше всього, використовуючи заходи виховного характеру, особливо якщо це стосується дітей і підлітків у віці від 12 до 18 років. Тому доцільно застосовувати до неповнолітніх правопорушників виховні, педагогічні і психологічні заходи впливу. Аналізуючи різні погляди, висловлені в літературі, та, застосовуючи історичний і системний методи дослідження правових явищ, можна звернути увагу, що застосування до неповнолітніх, які вчинили злочини, примусових заходів виховного характеру в разі їхнього звільнення від кримінального покарання завжди розглядалось законодавцем як особлива форма кримінальної відповідальності неповнолітніх. Проте в Україні така форма кримінальної відповідальності неповнолітніх так і не набула свого остаточного законодавчого завершення. Адже і на сьогодні примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх відповідно до ст.105 КК України в разі звільнення їх від покарання, не призначаються обвинувальним вироком суду. Обов'язковими умовами звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є: а) вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості; б) наступне, після вчинення злочину і до постановлення вироку, щире розкаяння і бездоганна поведінка [59, с. 380].

Крім того, умови застосування таких заходів у цьому випадку, як це не дивно, більш м'які, ніж умови їхнього застосування при звільненні неповнолітніх від кримінальної відповідальності. Порівнюючи істотні ознаки інституту кримінального покарання та примусових заходів виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх у випадку звільнення від покарання, можна зробити висновок про їхню принципову подібність. Це дає підстави обґрунтувати вже висловлену в літературі та закріплену в законодавстві окремих зарубіжних держав пропозицію щодо створення на основі примусових заходів виховного характеру особливих кримінальних покарань для неповнолітніх. Система кримінально-правового впливу на неповнолітніх злочинців вимагає компромісного рішення. Необхідність виділення спеціальних норм стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлена принципами справедливості та гуманізму. Тому часто стосовно неповнолітнього достатніми є примусові заходи виховного характеру хоча такі заходи і не є кримінальним покаранням, істотно відрізняються від нього й одночасно пов'язані з певними обмеженнями і позбавленнями для особи, до якої застосовуються. При виборі примусових заходів виховного характеру суд має враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного, обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання за цей злочин, якби воно насправді призначалося. Повинні бути з'ясовані умови життя і виховання неповнолітнього, тобто встановлені факти, що стосуються сімейно-побутових умов його зовнішнього оточення. Наприклад, невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків з виховання неповнолітнього; побутове середовище та інтереси неповнолітнього, його поведінку вдома, в школі; наявність раніше вчинених правопорушень і характер заходів, що застосовувалися до нього. Це допоможе з'ясувати безпосередні причини, що призвели до вчинення неповнолітнім злочину або суспільно небезпечної дії.

Проблема реформування ювенальної юстиції в Україні виходить за рамки суто правоохоронної діяльності, що зумовлено самою соціальною природою ювенальної юстиції, яка є своєрідним полем співпраці держави та громадянського суспільства [60].

Різні аспекти щодо створення та функціонування ювенальної юстиції неодноразово висвітлювалися фахівцями в області кримінального процесу, конституційного права, адміністративного права, науки судових і правоохоронних органів (О. С. Автономов, Л. І. Беляєва, Н. Є. Борисова, О. М. Ведернікова, В. Д. Єрмаков, О. В. Марковичева, М. П. Мелешко, Є. Б. Мельникова, В. В. Нагаєв, В. В. Ніколюк, І. В. Предеїна, Н. Л. Хананішвілі). Разом з тим за межами досліджень залишилась важлива тема співвідношення ювенальної юстиції та природного середовища життя та розвитку дитини - сім'ї. Не в останню чергу ця прогалина зумовила беззубість аргументації вітчизняних ювеналістів у протидії деструктивній за сутністю та агресивній за формою кампанії проти реформування ювенальної юстиції в Україні [61, с. 125-126].

Правові основи взаємодії сім'ї та системи ювенальної юстиції закладені у міжнародних стандартах ювенальної юстиції, а саме - відповідних положеннях Конвенції ООН про права дитини, Мінімальних стандартних правилах ООН щодо ювенальної юстиції (далі - Пекінські правила), Керівних принципах ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (далі - Ер-Рядські Керівні принципи), Правилах ООН про захист неповнолітніх, позбавлених волі (далі - Гаванські правила). В узагальненому вигляді стандарти ювенальної юстиції викладені у Зауваженні загального порядку «Права дітей в рамках ювенальної юстиції», ухвалене 44-ою сесією Комітету ООН з прав дитини у 2007 р. (далі - Зауваження Комітету з прав дитини). Права та обов'язки батьків у сфері ювенальної юстиції відображені також у рекомендаційному акті Комітету Міністрів Ради Європи, адресованому країнам-учасникам (у тому числі - Україні) «Європейські правила щодо

неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів» від 5 листопада 2008 р. (далі - Європейські правила) [62, с. 292].

Як відомо, одним з основних завдань держави є боротьба з неповнолітньою злочинністю та причинами та умовами, за яких може виникати дана злочинність. В першу чергу для боротьби з даною злочинністю, держава повинна законодавчо врегулювати відносини, які виникають між застосуванням покарання для даного виду правопорушника. Проаналізувавши стан інституту застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх варто зауважити, що звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності за КК України можливе в разі застосування до нього примусових заходів виховного характеру (ст.ст. 97, 105 КК України) як альтернативу кримінальної відповідальності та покарання. Серед системи застосування примусових заходів виховного характеру відповідно до ч. 2 ст. 105 КК України належать такі:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення до трьох років.

На думку більшості науковців, застосування зазначених заходів не є довершеним та потребують певного вдосконалення окремих заходів виховного характеру. В більшості випадків суперечність виникає в самій доцільності застосування системи таких заходів, оскільки застосування таких заходів іноді не в достатній мірі ефективно та можливе в застосуванні.

Головним фактором, що негативно впливає на практику призначення примусових заходів виховного характеру, є недосконалість відповідного кримінально-правового регулювання, що, своєю чергою, призводить до помилок у процесі правозастосування [63, с. 33]. Не можна вважати достатнім, коли зміст примусових заходів виховного характеру розкривається лише в постанові Пленуму Верховного Суду України. Потрібно аби застосування даного інституту в достатній мірі прописувалось у самому кримінальному законі [64, с. 206].

У застосуванні даного випадку, досить доцільною є позиція Л. В. Герасимчук, яка у своїх працях описує важливість того, щоб при вирішенні питання про обрання примусових заходів виховного характеру до уваги бралися не лише обставини, які характеризують особу злочинця: неповноліття особи, відсутність судимості, скоєння злочину вперше, щире каяття, а й обставини життя неповнолітнього (сім'я, навчання, оточення, умови проживання, статус у суспільстві тощо), його ставлення до злочину до і після скоєння, мотивація його дій, що традиційно залишаються поза увагою суддів [65, с. 17].

Також, зважаючи на систему наглядових та соціально-виховних заходів, які реалізуються органами пробації, необхідно надати таким органам право ініціювати звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру у разі можливості його виправлення без призначення покарання. Для складання досудової доповіді щодо неповнолітніх варто обов'язково залучати дитячого психолога. На підставі такої доповіді, враховуючи усі вищеописані обставини, неповнолітньому необхідно визначати такий виховний захід, який найбільш ефективно може вплинути на його свідомість та бажання виправитись [66, с. 319].

У зв'язку з цим варто звернутись до самої системи виправлення неповнолітнього у вигляді застосування до такого примусових заходів виховного характеру. Слід зазначити, що система застосування даних заходів

в достатній мірі звужена, тому самі види застосування примусових заходів потрібно розширити та деталізувати їх використання на практиці, тому пропонуємо запозичити деякі види примусових заходів в міжнародному законодавстві та імплементувати їх в норми нашого кримінального законодавства. Так, наприклад, застосувати норми шведського законодавства, де прописується допомога держави у вихованні неповнолітньої дитини у випадку, коли дана дитина вчинила суспільно небезпечне діяння [67, с. 120].

У такому випадку достатньо доречним є застосування «теоретичного» інституту вихователів в Україні, адже дана норма регламентує застосування таких вихователів на практиці. Враховуючи вищенаведене вважаємо за доцільне розширити систему примусових заходів виховного характеру такими пунктами:

- спілкування з психологом у певних періодах часу.

Періодичність та строк застосування цього заходу необхідно визначати індивідуально для кожної особи з урахуванням її психологічних особливостей. Цей захід має на меті виявлення основних, істинних причин вчинення злочину неповнолітнім, мотивів, мети, виявлення того, що стало «фундаментом» для прийняття рішення вчинити злочин, що очікував і чого прагнув досягти неповнолітній, коли задумав чи безпосередньо вчиняв суспільно небезпечне діяння. Важливим також є виявлення підбурювача, або прихованого підбурювача, який тривалий період міг впливати на неповнолітнього втягнення в злочинну діяльність. Крім цього, важливо з'ясувати особливості та характер впливу на неповнолітнього його оточення (батьків, родичів, друзів, знайомих), ставлення оточуючих до такої особи, наявність матеріальних проблем тощо. Періодичне спілкування з психологом варто застосовувати до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – до осіб із 11 років [68, с. 148].

Вважаємо за потрібне також вдосконалити розширене законодавче закріплення інституту вихователів та застосувати їхні функції не лише на теорії, а й на практиці.

Вбачається, що статичність інституту примусових заходів виховного характеру не відбиває реального розвитку суспільних відносин та змін критеріїв ефективності системи ювенальної юстиції. Так, наприклад, О. О. Ямкова, яка перша у 2004 р. на дисертаційному рівні аргументувала існування самостійного інституту примусових заходів виховного характеру у кримінальному праві України, визнавала їх формою соціального захисту суспільства від протиправних посягань осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідно до такої позиції державний апарат протиставляв себе та суспільство в цілому неповнолітньому, що вступив у конфлікт з законом, і хоча примусові заходи виховного характеру за своїм змістом і сутністю вважалися більш м'якими порівняно з кримінальним покаранням, вони й досі зберігають своє переважно репресивне спрямування. Так, чотири з п'яти, передбачених КК примусових заходів виховного характеру, мають характер заборон або погрози застосування більш суворих заходів кримінально-правового впливу в майбутньому, і лише останній захід у виді направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення (який до речі є найсуворішим з п'яти) передбачає безпосередній виховний вплив щодо неповнолітнього [69, с. 118]. Тому ми пропонуємо вдосконалити вид примусових заходів виховного характеру « передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання», який на нашу думку, має на меті як виховний, так і виправний характер. Застосування такого заходу, з нашого погляду, є недостатньо ефективним та актуальним на сьогодні, адже враховуючи те, що у сучасному суспільстві є не достатнім передача неповнолітнього правопорушника на поруки трудовому колективу. Враховуючи нароблений досвід за роки існування даного виду примусових заходів можна зауважити, що передача неповнолітнього на поруки трудового колективу не дає певного ефекту виправлення такого правопорушника. Зазначимо також те, що

враховуючи досвід застосування даного заходу, зауважимо що насьогодні трудові колективи не досить стрімко виконують зобов'язання перевиховати такого неповнолітнього правопорушника, адже більшість трудових колективів не хочуть його виконувати та за реалій нинішніх умов у трудовому колективі, навіть великому, нікому буде займатися переконаннями, роз'ясненнями, виховними заходами та освітньою роботою із неповнолітніми, що вчинили кримінальні правопорушення. У минулому цим займалися профспілки та місцеві партійні комуністичні інстанції. Зараз функції профспілки спрощені, функціонує багатопартійність, а нові органи/організації, які б перейняли на себе ці функції, відсутні і створені не будуть, тому ми пропонуємо змінити редакцію даного заходу та застосувати його у новій редакції «передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання». На нашу думку, застосування даної редакції є більш доречним та ефективним у застосуванні на практиці. Також хочемо зауважити, що на сьогодні немає єдиної точки зору з приводу конкретного визначення поняття примусових заходів виховного характеру, а є лише різні погляди науковців з приводу визначення даного поняття, тому ми хочемо запропонувати авторське визначення примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх. З нашого погляду дане поняття повинно виглядати в такій редакції «це інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що застосовуються виключно до неповнолітніх фізичних осіб, полягають у здійсненні щодо них не карального виховного впливу, спрямованого на їх соціалізацію».

Не можна допустити передання неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку здійснюють на нього негативний вплив. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду. При виборі покарання слід бути обережними, адже покарання повинно

відповідати вчиненому особою діяння, з метою досягнення справедливості, виховання винного, але і не повинно бути занадто м'яким, оскільки необхідно показати неповнолітньому негативність наслідків його дій, для розуміння і неприпустимості вчинення таких дій в подальшому. В даний час спостерігається тенденція до зростання нестабільності майже в усіх сферах суспільства й посилення ролі негативних тенденцій, які провокують девіантну поведінку, деградацію й саморуйнування особистості неповнолітніх. Тому ми вважаємо, що суди повинні приділяти більше уваги підвищенню виховного значення та впровадженню застосування примусових заходів виховного характеру у справах про злочини неповнолітніх. Система примусових заходів виховного характеру однозначно потребує реформування, – адже діюча сьогодні система є недостатньо ефективною. Інтеграція України в міжнародне співтовариство неможлива без приведення національного законодавства у відповідність до загальновизнаних міжнародних стандартів, що закріплені в міжнародно-правових актах і стосуються застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового примусу, у тому числі примусових заходів виховного характеру [70].

Варто зауважити, що при виборі судом певного примусового заходу виховного характеру потрібно враховувати певні супутні чинники, за причиною яких неповнолітній правопорушник вчинив те чи інше правопорушення, серед таких чинників можна побачити так: вік в якому правопорушник вчинив злочин, його стать, коло оточення, рівень його розумового розвитку, стан психічного розвитку. В першу чергу найважливішу роль відіграє коло оточення такої неповнолітньої особи, адже в наш час під впливом всесвітньої мережі Інтернет, розвивається певні групи з подібними інтересами та захопленнями, тому варто врахувати даний чинник і тим самим створити певні профілактичні тренінги не лише для осіб, які вже вчинили правопорушення, а й для осіб, які мають схожу аморальну поведінку ще не вчинивши таке правопорушення. Для цього повинні

створюватися певні тренінги, ігри та певні заохочувальні заходи для профілактики даних правопорушень [71, с. 171].

Отже, враховуючи зазначене вище ми розглянувши окремі аспекти інституту звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, можна стверджувати, що законодавство нашої держави удосконалюється, однак є прогалини, з вирішенням яких не варто зволікати. Зокрема, потребує удосконалення система примусових заходів виховного характеру [72]. Для більш ефективного її застосування в законодавстві необхідно передбачити обов'язкове залучення органів пробації до складання досудової доповіді у всіх випадках вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних діянь. Підготовка такої доповіді має передбачати використання знань спеціаліста у галузі дитячої психології. Також необхідно передбачити право персоналу органу пробації ініціювати звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру у разі можливості його подальшого виправлення без призначення покарання.

ВИСНОВКИ

1. Досить очевидним є те, що в Україні у порівнянні з деякими державами- членами ЄС правова природа застосування примусових заходів виховного характеру була досить сталою та йшла достатньо повільними кроками до розвитку і тому потребує достатнього розширення як у законодавчій сфері, так і у сфері застосування. Варто зазначити, що кримінальне законодавство України, у порівнянні з європейськими країнами, є досить застарілим, адже окремий розділ Загальної частини КК України не може в достатній мірі регулювати відносини, які склалися між неповнолітнім правопорушником та державою. Так, якщо порівнювати законодавство України з законодавством Польщі у галузі ювенальної політики, то ми можемо зазначити, що Україна ще є на початковому рівні розвитку даного напрямку, адже не дивлячись на спільну та схожу історію розвитку ювенальної політики Україна, як зазначалось вище, має лише окремий розділ Кримінального кодексу, що регулює відносини у даному напрямку, тоді як Польща має окремі нормативно-правові акти, що регулює дану сферу відносин. Такий стан нормативно-правової бази свідчить про різний розвиток держав

2. *Примусові заходи виховного характеру* – це інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що застосовуються виключно до неповнолітніх фізичних осіб, полягають у здійсненні щодо них не карального виховного впливу, спрямованого на їх соціалізацію. Примусові заходи виховного характеру застосовуються до неповнолітнього у випадку звільнення його від відповідальності. До неповнолітнього можуть застосовуватися такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України (ст. 498 КПК України).

3. Таким чином, щоб зробити детальний прогноз застосування ефективності того чи іншого виду примусового заходу виховного характеру суду потрібно володіти широким колом умов, та обставин за яких неповнолітній вчинив те чи інше правопорушення. Варто зауважити, що у застосуванні примусових заходів виховного характеру, як заходу кримінально – правового впливу, за останні роки (проаналізувавши статистичні дані за останні роки) проявляється позитивна динаміка впливу на правопорушника і тому тим самим має позитивний вплив для зменшення злочинності серед неповнолітніх.

4. Одним із основних правових принципів, який особливо чітко відчувається під час кримінального провадження, є принцип справедливості. Уповноважені особи кримінального провадження повинні надати кожному учаснику кримінального процесу рівні можливості задля реалізації своїх прав. А в тому випадку, коли особи, внаслідок свого віку, не спроможні самостійно в повній мірі реалізовувати свої права, то в такому випадку

повинна відбуватися їх процесуальна компенсація шляхом закріплення законодавцем відповідних норм, а правоохоронними органами – шляхом їх реалізації. Однак саме у таких провадженнях від слідчого чи іншої уповноваженої особи потребується особлива чіткість при застосуванні відповідних положень процесуального законодавства, тому що лише саме додержання процесуальної форми гарантує учасникам кримінального провадження забезпечення їх прав. Система засад при призначенні примусових заходів виховного характеру є дещо змінною, проте враховуючи міжнародні засади призначення покарання для неповнолітніх є досить схожою з країнами пострадянського простору, які на сьогодні є країнами – членами ЄС.

5. У порівнянні з деякими країнами – членами ЄС, ми можемо дійти висновку, що до українського неповнолітнього правопорушника застосування кримінально-правових заходів, у вигляді примусових заходів виховного характеру, є більш гуманним покаранням, аніж таке покарання як у зазначених країнах.

6. Отже, аналіз зарубіжного законодавства зазначених країн вказує, що покарання застосовується до неповнолітніх осіб у виключних випадках, а саме коли не можна призначити виховні заходи. На відміну від КК України, законодавство інших зарубіжних країн передбачає більш підстав застосування виховних заходів. В першу чергу, такою підставою є потреба у вихованні підлітка, а не ступінь тяжкості злочину. Крім того доцільно перейняти досвід деяких країн і встановити можливість застосування примусових заходів виховного характеру до осіб які не є суб'єктом злочину з 7 річного віку. Розглянувши примусові заходи виховного характеру, які не пов'язані з позбавленням волі ми можемо зазначити, що даний інститут потребує законодавчого вдосконалення, адже деякі вказані норми законодавства є дещо застарілими та потребують логічної аргументації їх застосування, а деякі законодавчі норми в Україні діють лише теоретично та не мають практичного застосування, тому ми вважаємо за доцільне

переглянути зазначені норми та вдосконалити їх практичне застосування. Також ми вважаємо доречним імплементацію деяких норм в законодавство нашої країни, і таким чином враховуючи міжнародну практику застосування даного виду заходів, вдосконалити та розширити види заходів, які застосовуються до даної уразливої категорії осіб.

7. Проблематика скасування примусових заходів в Україні має достатньо важливе місце в законодавчій системі України, адже в Україні недостатньо законодавчо закріплено питання скасування даних заходів та слід зауважити, що застосування примусових заходів виховного характеру є недостатньо ефективним заходом покарання неповнолітнього. Враховуючи міжнародну практику застосування даного інституту, зазначимо, що скасування примусових заходів виховного характеру, як заходу кримінально-правового впливу є досить ефективним у порівнянні з застосуванням таких заходів в Україні, тому скасування таких заходів відсутнє.

8. З метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення інституту застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх пропонується внести зміни та доповнення до КК України, зміст яких зводиться до такого:

- пропонується словосполучення «трудового колективу» в п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України вилучити і викласти це положення КК України в наступній редакції: *«передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання».*

У роботу запропоновано авторське визначення примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх – це інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення, що застосовуються виключно до неповнолітніх фізичних осіб, полягають у здійсненні щодо них не карального виховного впливу, спрямованого на їх соціалізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015—2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. 22 травня. (№ 33). С.12
2. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій: монографія/ за ред. В. М. Бурдіна. Київ: Амстердам, 1996. 228 с.
3. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 1335-р. *Офіційний вісник України*. 2019. №3. С. 220-221.
4. Харчук В.А. Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиції. *Юридичний журнал: аналітичні матеріали, коментарі, судова практика*, 2009. № 7. С.73-75.
5. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. Л. Л. Кофанова; ред. В. А. Томсинов. Москва, 2008. Т. 1. 456 с.
6. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция. *Специфика реализации судебной власти*: материалы Всерос. конф. (Москва, 21 сентября 2001 г.). Москва, 2001. С. 202-203.
7. Таганцев Н. С. Русское уголовное право/ ред.изд.: Н. Г. Мозговая. Санкт-Петербург: Право, 2005. Т. 1: Общая часть. 419 с.
8. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис... канд. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 208 с.
9. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2004. 240 с.

10. Литвинов О. М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 128 с.

11. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні: дис... канд. юр. наук : 12.00.08. Одеса, 2010. 301 с.

12. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 235 с.

13. Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. № 2. 2017. С. 116-120.

14. Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині XIX ст. - на початку XXI ст.). *Наукові записки. Юридичні науки*. Київ, 2013. № 1. С. 146–151.

15. Пономаренко Ю. А. Традиції і новації у вітчизняній системі покарань. *Кримінальне право: традиції та новації*: матеріали міжнародного круглого столу (9-10 липня 2015 р.). Полтава, 2015. С. 31-34.

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №41. Ст. 482.

17. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3787-ХІІ. *Голос України*. 1994. 03 січ. (№4). С.12.

18. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р. N 20/95. *Голос України*. 1995. 26 січ. (№3). С. 28.

19. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник/ Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [4-те вид., переробл. і допов.]. Харків: Право. 2010. 456 с.

20. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 200 с.

21. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. Дата оновлення: 14.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (Дата звернення: 15.10.2020).

22. Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. №734. *Офіційний вісник України*. 1993. №8. С. 428.

23. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006р. №2. *Офіційний вісник України*. 2006.№3. С. 301.

24. Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С 20-33.

25. Ортинська Н. В. Правова політика держави щодо подолання причин злочинної поведінки неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 298-301.

26. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2004. 20 с.

27. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI Дата оновлення: 21.07.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.10.2020).

28. Литвинов О. М. Проблеми захисту дітей та парадокси кримінальної юстиції. *Вісник Кримінологічної асоціації України*: матер.наук.-практ. конф. і «круглого столу» / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримін. асоц. України. ХНУВС. 2011. С. 160-163.

29. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС Ліра, 2015. - 420 с.

30. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14 грудня 1990 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення: 16.10.2020)

31. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація Генеральної прокуратури України URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (дата звернення: 15.10.2020).

32. Вакуленко О. В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці. *Український соціум*. 2004. № 1. С. 95-99.

33. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник за ред. В. І. Борисова, В. Я. Тація та В. І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 528 с.

34. Энциклопедия уголовного права. Уголовная ответственность несовершеннолетних. ред. В. В. Малинин. Санкт-Петербург: СПБ ГКА, 2008. Т 11. 448 с.

35. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nred=9923.091> (дата звернення: 18.10.2020.).

36. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: «Мадрид», 2016. С. 24 – 27.

37. Итальянский уголовный кодекс 1930 года (первоначальная редакция)/ Перевод М. М. Исаева. Москва: НКЮ СССР, 1941. 163 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2750276/> (дата звернення: 20.10.2020).

38. Уголовный кодекс Латвийской Республики / под ред. Лукашовой Л.П., Саркисовой Э. А. Санкт-Петербург: Пресс, 2001. 313 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/239351/>. (Дата звернення: 20.10.2020).

39. Марчук Ф. Судова практика. Розгляд справ про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну та іншу протиправну діяльність. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. №1. С. 89-98.

40. Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.08.1967

№284-VI URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>(дата звернення: 02.11.2020).

41. Про затвердження Положення про судових вихователів: Наказ Верховного Суду України від 15 листопада 1995 року № 478/63/7/5 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96#Text> (дата звернення: 03.11.2020).

42. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 05.11.2020).

43. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар.; За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ: ЦУЛ, 2010. 752 с.

44. Уголовный кодекс Республики Болгария / за ред. Лукашовой А. И. Перевод с болгарського Милушева Д. В. Санкт-Петербург: «Пресс». 2001. 298с. URL:<https://www.twirpx.com/file/238711/> (дата звернення: 05.11.2020).

45. Уголовный кодекс Швеции от 1 января 1965 года URL: http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/ugolovnyj_kodeks_shvecii (дата звернення: 06.11.2020).

46. Пютц Э. Краткое введение в практику немецкого уголовного права по делам несовершеннолетних и применения ареста в земле Северный Рейн-Вестфалия. *Психология и право*. 2012. №4. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2012/n4/56615.shtml> (дата звернення: 06.11.2020).

47. Энгельманн Й. Уголовная ответственность несовершеннолетних в Германии. URL: <http://www.advokatengelmann.de/index.php?do=cat&category=juegend-strafrecht> (дата звернення: 06.11.2020).

48. Бибик Н. О. Введение в ювенальное уголовное право Германии: учебное пособие. *Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского*, Омск. 2009. 83 с.

49. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилонис, предисл. Н. И. Мацнев, вступ. статья В. Павилонис, А. Абрамовичюс, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене. Санкт-Петербург : «Пресс», 2003. - 470 с.

50. Вітвіцька В. В. Ювенальне правосуддя: захист прав і законних інтересів неповнолітніх правопорушників : практ. посіб. / В. В. Вітвіцька. - Донецьк: юрид. ін-т Луганського держ. ун-ту внутр. справ, 2005. 109 с.

51. Про скасування вироку через недотримання судом порядку застосування щодо неповнолітнього примусового заходу виховного характеру встановленого ст. 447 КПК: Ухвала Верховного суду України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015700-05#Text> (дата звернення: 14.11.2020).

52. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>(дата звернення: 15.11.2020).

53. Виноградова С. О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 2015. Т. 2. С.141 – 144.

54. Єремій Г. О., Хряпінський П. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: монографія. Запоріжжя: КСК Альянс, 2012. 176 с.

55. Дзундза В. В. Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність: дис ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. В. Дзундза. Харків, 2005. 200 с.

56. Корольчук В. В. Актуальні проблеми запобігання злочинам неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. №1. С. 176-182.

57. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Лист Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16.01.2017 р. N 223-66/0/4-17 :URL:<https://ips.ligazakon.net/document/VRR00215> (дата звернення 20.11.2020).

58. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.

59. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. Закладів освіти /М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ - Харків: Юрінком Інтер. 2002. 416 с.

60. Радзівілл А. Введення ювенальної юстиції: за та проти. *Закон і бізнес*. 2013. URL: https://zib.com.ua/ua/33746-vvedennya_ (Дата звернення: 20.11.2020 р.)

61. Гнатенко Є. С. Окремі проблеми звільнення від кримінальної відповідальності: реалії сьогодення. *Вісник Академії митної служби України*. Київ. 2014. № 1. С. 124-127.

62. Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. праць у 2 вип. - Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. пед ун-ту імені Івана Франка, 2011. С. 291-294.

63. Крестовська Н. В. Ювенальна відповідальність: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 31-35.

64. Васильківська І. П. До питання про кримінальну відповідальність неповнолітніх: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 204-215.

65. Герасимчук Л. В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів

виховного характеру : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 22 с.

66. Орловська Н. А. Актуальні проблеми регламентації інституту вихователя в Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 317-321.

67. Семерак О. С., Семерак І. О. Ювенальна юстиція: проблеми впровадження та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. № 44. Том 2. 2017. С. 119-122.

68. Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції. *Юридична наука*. № 2. 2012. С. 146-152.

69. Терещук Г. В. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. №10. 2017. С. 116-120.

70. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2020).

71. Денисов С. Ф. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2012. 232 с.

72. Сливоцька Н. Р. Інститут пробації як попередження злочинності неповнолітніх. URL: <http://s-journal.cdu.edu.ua/> (дата звернення: 28.11.2020).